

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

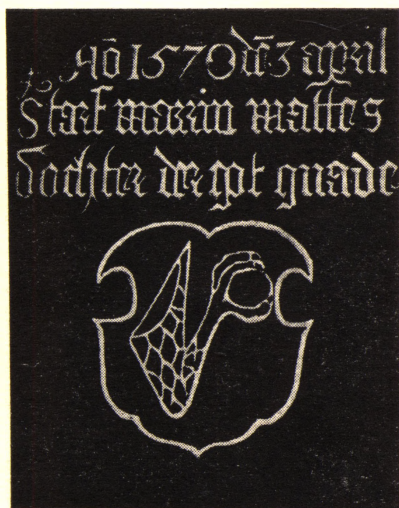
FRA ALS OG SUNDEVED

HEFTE XXXVI

J. RABEN

ST. MARIE KIRKEN

I SØNDERBORG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
TRYKT I SØNDERBORG BOGTRYKKERI . SØNDERBORG

1957

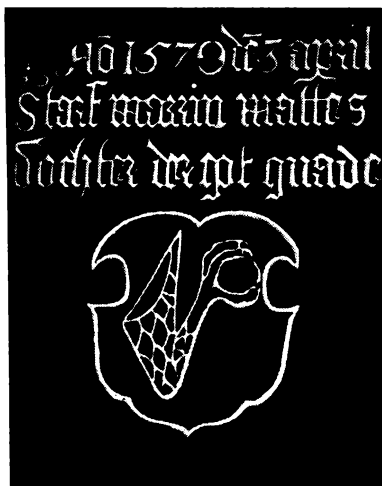
FRA ALS OG SUNDEVED

HEFTE XXXVI

J. RABEN

ST. MARIE KIRKEN

I SØNDERBORG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
TRYKT I SØNDERBORG BOGTRYKKERI . SØNDERBORG

1957

INDHOLD:

Kirkens Bygning	5
Kirkens Inventar	16
Epitafier	34
Krucifikset	47
To Skibsmodeller	48
Klingpungene	49
Lysekroner og Lysearme	49
Kirkens Klokker	51
De nye Klokker	55
Gravene under Kirkegulvet	56

Kirkens Bygning

Sønderborg har i Middelalderen haft to Kirker, foruden St. Mariekirken har en Kirke staaet paa Præstegaardens og Møller Bertelsens Grund, viet St. Nicolai. St. Nicolai var de søfarendes, Skippernes og Fiskernes Helgen. Han var Biskop af Myra og stillede Storm og Bølger, derfor ser man ham altid fremstillet med Skib eller Anker. Mange Søfartsbyer, deriblandt Aabenraa og Flensborg, har en St. Nicolai Kirke.

St. Nicolai Kirken i Sønderborg er længst forsvunden. Gamle Arkivblade fortæller om den og hvor den har staaet. Procesakter fra Slutningen af 16. Aarhundrede har hjulpet paa Spor. 1594 behandlede Landdagen i Flensborg en Klage, som Fru Margrethe Sievertsen, født Meinstorp, havde anlagt mod Hertug Hans d. Y. Det drejede sig om et Hus, hun havde arvet efter Wolmer v. d. Herberge, som Hertug Hans paa uretmæssig Maade havde tilegnet sig. Processens Udgang kendes ikke men af Klageskriftet fremgaar, at Huset laa hvor »vor etzlichen langen und fast undenklichen Jahren vor dem fürstlichen Hause und Schlosse Sonderburg auf dem Berge eine Stiftskirche, St. Nicolai benannt, belegen gewesen sei,« som i de besværlige Krigsaaer var kommet i Forfald og blevet nedlagt.

Stedet, hvor den gamle St. Nicolai Kirke stod er paa Møller Bertelsens og Præstegaardens Grund ved Rosengade. Der er der ved Jordarbejder fundet Munkestenfundamenter og gamle Grave, sidste især paa Slotsmøllens Grund, hvor den gamle St. Nicolai-Kirkegaard maa have været.

Selve Kirkegrunden er senere købt af Hertug Hans. Efter Kirkeregnskabet 1600/1601 har han betalt Grundstykket med Træ, der blev hugget paa Kegnæs. Grunden blev inddraget i den hertugelige Lysthave, som den grænsede ind til. I Regnskabet kaldes Grundstykket »de olden Kerchenstede«.

Om der samtidigt har været to Kirker i Sønderborg, eller om St. Mariekirken først er blevet bygget, da St. Nicolai Kirken kom i Forfald, vides ikke. Vi ved dog, at St. Mariekirken har været til i 1541, da Kong Christian III kaldte Johan Wachter som Præst ved Kirken i St. Jørgensby. Sønderborg var dengang inddelt i fire Distrikter, I—IV Kvarter og St. Jørgensby. Sidstnævnte bestod af det gamle St. Jørgen-Hospital, St. Marie Kirken, Skolen og de deromkring liggende Huse. Den gamle St. Marie Kirke har kun været lille og har vel ikke kunnet give Plads nok til Byens tiltagende Indbyggerantal, da Hertug Hans besluttede en Udvidelse af Kirken.

I 1594 begyndte man med at køre Sten til Kirken, 1595 har Grundstensnedlæggelsen fundet sted. I Murankerne paa Syd-siden ses Aarstallet 1599, 1600 var Kirken færdig og blev indviet samme Aar.

Kirkens Bygning maa allerede have været godt fremskreden da Hertug Hans i 1599 af en eller anden Grund har fundet nødvendigt at lave en Kontrakt med Bygmesteren Peter de Castello. Kontrakten¹⁾, der er udstedt den 24. Marts 1599, lyder:

»Jedermennighlichen dieses Breues Ansichtigern sy kundt vnd openbar, dat im Jahre na Christi vnsers Erlösers vnd Selichmakers Gebordt 1599 den 24. Monatsdach Martij, allhir tho Sunderborch ein bestendiger vnwedderroplicher Verdracht edder Verdingent gemaket twischen dem Durchlüchtigen, Hochgebarnen Fürsten und Herrn, Herrn Johansen, Eruen tho Norwegen, Hertzogen tho Schleßwig, Holstein etc vnd disser fürstlichen Stadt Börgerschaftt, an einem vnd Peter de Castella Murmeistern anderdeils, dat he vors erste Godt dem Allmechtigen tho Ehren, vnd mennighlichen dißer Stadt Sunderborch thom besten, buven schall eine Nye Kerke vp dem Orde, dar nu de olde gebuuet, doch also vnd dergestaldt, da he der olden so noch vorhanden, vnd in die Lenge 11 Fadern, in de breide auerst 9 Faden begriipt, dat olde Dach neuerst den ungelicken Winkel mügen affbrecken, desüluen der rechten vthstanden Muren gelick wedderup buwen, vnd 1 Faden verhögen: darna vors ander eine Nye von 11 Fadern lanck vnd

¹⁾ Findes i Landsarkivet i Aabenraa.

9 Faden breit, sambt einem gewelunden Chore von 6 Fadem lanck und 5 Fadem breit binnen Muehres, darby buwen, dat also de högede der gantzen Kercken sambt dem Chore 4 Fadem hoch werde: Vnd entlick einen Torm vp dem Westerende mit der Geuell-Muren vnde schwiebagen vpton, so hoch, dat he mi siner veerkanten Mure 2 Fadem baven der Kerckendach tho stande kame.

Darvor hefft der durchluchtige Hochgebarne Fürst, vnser gnediger Herr, Ehme der Borgerschaft wegen an redem gelde thogesecht 1320 mk lüb: vnd 1 leddernen kleidt tho einer verehrung; he auerst M. Peter hefft syner Seelen Heil und Seligkeit angelauet, de gantze Kercke mit einer vesten starcken Muren umbher buten affthofogen vnd imvendig mit starcken Pylern tho verferdigen, ock mit Kalcke binnen in Affthowitten vnd datt nyn Dach öuer de gantze kercke in Kalck tho leggen, darneuerst schall ehme de Borgerschaft holden, van dem ersten Dage an bet vp den Letzten, dat dat Gebaw verfertiget, x plegeslüde, welckern, von Einem Erbaren Rade darher schölen gehalten werden, dat se allemorgen, wenn de klokke 4 sleitt an der Arbeit treden, vnde mit den Murlüden des Avendes wedder daruan ghan, des tho mehrer Versekerung vnde bekrafftinge find 3 Zedell eines Ludes geschreuen, deren eines F. G., der ander Einem Erbaren Rade, vnd der Drüdde M. Peter süluest thogestellet vnd mit eigenen Handen vndergeschreuen.

Actum Anno die, loco ut supra.

Manu propria.

Borgmeister vndt Radt, Sambt sostein Menner von wegen de gantze gemein tho Sonderborch etc.

Kontrakten er underskrevet af Hertug Hans (Manu propria) Borgmester og Raad samt de 16 Mænd af Byraadet og Bygmesteren Peter de Castello, der i stedet for Underskrift har paa-sat sit Bomærkesegl, en Murkelle i Skjoldfelt.

Det fremgaar af Kontrakten, at Mester Peter, Gud til Ære og denne Bys Borgerskab til bedste skal bygge en ny Kirke paa det Sted, hvor den gamle Kirke staar. Den gamle Kirke der er 11 Favne lang og 9 Favne bred, skal udvides med videre 11 Favne i Længden og 9 Favne i Bredden, saa den bliver dobbelt saa stor. Murene under Taget skal være 1 Favn

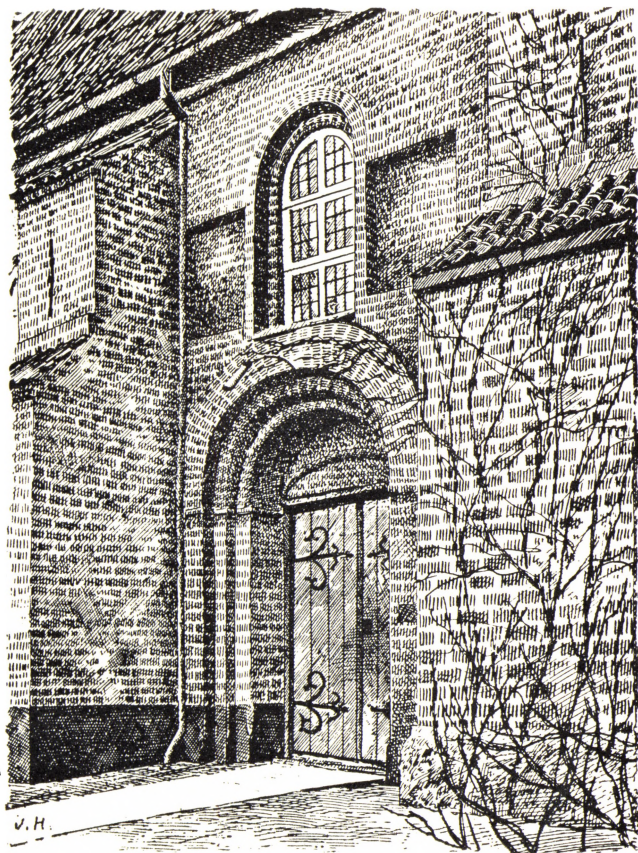
højere. Den »ulige Vinkel«, dermed er sikkert ment det gamle Kor, skal nedbrydes og der skal tilbygges en ny Korhvelving, 6 Favne lang og 5 Favne bred indenfor Murene. Og endelig et Taarn ved Vesterenden, som med sine firkantede Mure skal rage to Favne over Kirketaget. Videre indeholder Kontrakten Bestemmelser om Hvelvingerne, der skal hvile paa stærke Piller, Udfugning, Kalkning o. s. v.

Mester Peter faar som Løn 1320 M. lyb. i rede Penge og en Læderdragt som Foræring. Borgerskabet skal underholde ham fra den første Dag, indtil Bygningen er fuldendt. For »Plegesludene«, der er Haandlangerne, som ligeledes skulde holdes af det ærbare Raad, har der været haarde Tider, de skal efter Kontrakten stille til Arbejde om Morgen, naar Klokken slaar fire, og først forlade Arbejdspladsen om Aftenen, naar Murmændene gaar hjem. Denne sidste Bestemmelse er ret betegnende for Hertug Hans og hans Tid.

Kirken, hvis Indre trods den sene Opførelsestid er gotisk præget, er en treskibet Kirkehal, opført af store røde Tegl i Renæssanceskifte paa en Kampestenssokkel, med Undtagelse af det nævnte Stykke af den gamle Nordmur, paa 6 Fag med samtidige, tvedelte Stræbepiller, til hvilken slutter sig det smallere Kor med lige Østvæg, med en lille, samtidig Tilbygning i det sydøstlige Hjørne mellem Skib og Kor. Sakrestiet er en senere Tilbygning. Korets Gavlfelt er leddet ved 6 flade Murpilastre og et gennemløbende Murstensbaand. Det havde oprindelig svungen Renæssancegavl, men nu lige Teglinie, der slutter sig daarligt til Pilastrene. Skibets Østgavl er glat, blot gennembrudt af Luger, der fører Lys ind over Hvelvene Østlig paa Skibet en lille Tagrytter.

Hovedindgangen er mod Syd gennem en elipsebuet Dør — med profileret Karm — det andet Fag fra Vest, paa det østlige Fag en rundbuet Dør. De nu gennemgaaende fladbuede Vinduer synes tidligere at have været rundbuede og tredelte med murede Sprosser, der under Rundbuen endte med gotiske Spidsbuer.

Koret, der indvendig er noget bredere end Midtskibet, er dækket af en 8-delt Hvelving med runde Gjord- og Skjoldbuer og afrundede Ribber. Hovedskibet aabner sig mod de meget smalle Sideskibe med 6 rundbuede Arkader, adskilte

Kirkens Hovedindgang

ved korsformede, murede Piller med Smaastave i Hjørnene til Hvalvingsribberne. Af Hensyn til det efter Kontrakten planlagte Taarn, der ikke blev udført, er Pillerne i det vestlige Fag betydelig sværere og her findes i det sydvestlige Hjørne en rund, indbygget Vindeltrappe. Saavel Hovedskibet som de meget høje Sideskibe er dækket af 8-delte Hvalvinger med afrundede Ribber og adskilte ved runde Gjordbuer. Side-

skibene har runde Skjoldbuer, som løber ned paa Smaapilastre.

Castello fuldførte ikke Værket. Hvad der har foranlediget ham til at opgive Arbejdet, vides ikke. Han maa pludselig være forsvundet fra Sønderborg. Endskøndt han tilsyneladende befandt sig i daarlige økonomiske Forhold, er det mærkeligt, at han hos en Enke Steffens i Sønderborg havde et Tilgodehavende.

En Notits i Kirkeregnskabet fra 1600 beretter: »Von Kirstine Steffens entfangen op M. Peter Castellus wegen so se ehm schuldig gewesen vnd sinent haluen an die Kerchen voralen etc. 25 Rbm.«

(Fra Kirstine Steffens modtaget paa Peter Castellus Vegne, hvilke hun var ham skyldig, og som tilfalder Kirken, 25 Rbm.)

Peter de Castello nævnes ikke senere. Han afløstes af en Mester Jacob, der fuldførte Kirkens Bygning. Mester Peter maa efter Navnet have været Italiener, han har været beskæftiget ved Bygningen af Glyksborg Slot. 1590 blev han optaget som Borger i Sønderborg.

Hvor Mester Jacob hørte hjemme, vides ikke, men han har ikke boet langt herfra, da han kun har modtaget Rejsepenge for en Vandredag. Den 11. April 1600 har han overtaget Castellus Arbejde og han har indtil 16. Oktober samme Aar arbejdet med 10—15 Mand. Den første Lønfortegnelse, efter at Jacob er traadt til som Mester, er fra 20. April 1600:

Mester Jacob, 10 Dage og en Vandredag,			
hver Dag	28 β =	19 Rbm.	4 β
Peter, 10½ Dage, hver Dag	10 β =	6 Rbm.	9 β
Lauerendtz, 8½ Dage, hver Dag	10 β =	5 Rbm.	5 β
Valentin 9 Dage, hver Dag....	10 β =	5 Rbm.	10 β
Marthen 11 Dage, hver Dag....	10 β =	6 Rbm.	14 β
Hans Mestmaker 5 Dage, hver Dag	8 β =	2½ Rbm.	— β
Jens Muhrman 6 Dage, hver Dag	7 β =	2 Rbm.	10 β
Peter Muhrman 9 Dage, hver Dag	7 β =	3 Rbm.	15 β
Luthke Kalckschleger			
11 Dage, hver Dag	6 β =	4 Rbm.	2 β
Hans Schmidt 5½ Dage, hver Dag	3 β =	3 Rbm.	7 β

Gregers Kalckschleger

5 ¹ / ₂ Dage, hver Dag	3 β = 3	Rbm. 7 β
Jacob Wechter 5 ¹ / ₂ Dage, hver Dag	2 β = 2	Rbm. 12 β
Summa	66	Rbm. 7 β

For hele Sommeren blev betalt i Løn 1191 Rbm. 4 β, deraf modtog Mester Jacob 287 Rbm. 4 β.

Kirken blev indviet kort før Jul 1600 ved Hertug Hans d. Y's Hofpræst, Provst Peter Fabricius.

Sakristiet er en senere Tilbygning ved Korets Nordside 1706 har Kgl. Pensionarius paa Gammelgaard ladet det bygge, »Gud til Ære, Kirken til Sir og til Præsternes commøditet«. Ifølge Kirkens Donationsbog ofrede Hans Paulsen 400 Mark paa denne Bygning.

I Aarene 1709, 1783, 1852 og 1867 er der udført større Restaureringer eller Ombygninger.

Tagrytteren fik 1706 nyt Blytag. Arbejdet blev udført af Blytækker Claus Christensen for et Beløb paa 61 Rdlr. 24 β, dertil »for Logiment og Omkostninger«. Blytækkeren maa derefter være kommet andetsteds fra.

1783 blev Kirken restaureret, indvendig udbedret og hvidkalket. Den blev forsynet med 7 nye Vinduer og Gulvet i Koret belagt med Fliser. Det er ved denne Restaurering at de gamle rundbuede Vinduer med murede Sprosser blev omdannet.

I 1852, da Kirkegulvet blev sænket, blev Vinduerne atter forandret. Kirken fik da de smagløse fladbuede Støbejernsvinduer, der blev erstattet med de nuværende i 1924.

I Sommeren 1881 besluttede Kirkeforstanderskabet at bygge et Taarn over Kirkens Vestgavl. Det blev opført i 1883. Arkitekt Prale, Flensborg, udførte Tegningen og ledede Arbejdet. Rendbjerg Teglværk leverede Stenene. Mur- og Tømmerarbejdet udførtes af Bygmester Julius Prühs i Graasten. Malermester F. L. Witt forgyldte Kuglen, Korset og Spirene paa de smaa Hjørnetaarne.

Taarnet blev rejst den 8. Oktober, Korset og Kuglen sat op den 10. Oktober 1883. Kuglen indeholder en Blykapsel med følgende Skriftstykke (i Oversættelse):

»Idag, Onsdag den 10. Oktober 1883, Formiddag mellem Kl. 10 og 11, blev denne Kugle og Korset her i Kirken ind-

St. Marie Kirke
omkr 1700.

viet af Førstepræsten P. Godt under Nærværelse af Kirkekollegiet, og efter at Kapslen var bleven lukket og lagt ind i Kuglen, blev den af Tømmermænd med Guds Hjælp rejst paa Taarnet.

Udbygningen af det i Aarene 1595—1600 paabegyndte og i et Tidsrum af 283 Aar ufuldførte Taarn, begyndtes den 7. Juli d. A. af Bygmester Prühs fra Graasten. Rejsefesten fandt Sted den 8. September d. A., om Eftermiddagen Kl. 5 under stor Deltagelse fra Menighedens Side. Efter at det store Taarn og de fire smaa Sidetaarne var bleven smykket med Kranse, og mens Petersens Orkester spillede Salmer samledes man i Kirken. P. Godt holdt Talen. Før Talen sang Menigheden »Alene Gud i Himmerig« og derefter »Nu takker alle Gud«.

Tegningen til Taarnet er udført af Arkitekt Prale i Flensborg, som ogsaa har ledet Byggearbejdet. For at kunne udføre Taarnets Bygning, har Kirkekollegiet givet sit Samtykke til at optage et Laan indtil 20.000 Mark, som ogsaa er bleven godkendt af de højere Myndigheder. Dertil kommer endnu Beløbet for de nye Kirkeklokker og Kirkeuret. Af de fire gamle Kirkeklokker var de to sprunget og derved bleven ubrugelige. Derfor var et nyt Klokkeværk bleven en Nødvendighed.

De tre nye Klokker er bleven støbt i Klokkestøberiet Brødrene Radler i Hildesheim, og vi haaber, at vi kan ringe med disse Klokker til Lutherfesten, til Minde om Luthers 400-aarige Fødselsdag den 10. og 11. November. Det gamle Kirkeur var ligeledes bleven ubrugeligt. De to mindste af de gamle Klokker skal benyttes til Slagværk for det nye Kirkeur. Hidtil har Herren hjulpet os i Naade, har beskærmet Arbejderne ved deres farlige Arbejde og ladet alting vellykkes.

(Dermed følger en Fortegnelse over Kirkeforstanderskabet, de civile og militære Myndigheder, Byraadet, Lærerkollegiet o. s. v. Byens Indbyggertal var denne Dag 5863).

Herren bevare i Naade vort Gudshus og det nye Taarn, som med Guds Hjælp, til Guds Ære og til Prydelse for Kirken og Byen, nu er blevet bygget og fuldendt. Hans Navn ske Lov, Pris og Ære evindelig.

Kirken før Taarnbygningen 1883

Kirkeforstanderskabet:
Godt, Førstepræst, A. D. Livoni,
Tadey, Præst, M. L. Utzon,
J. M. Behn, Fr. Jensen.

I samme Aar, 1883, blev ogsaa det lille Taarn paa Skibet ombygget. Tegningen til dette er ogsaa udført af Arkitekt Prale i Flensborg. I det væsentlige beholdt Taarnet den gamle Form. Da man aabnede Kuglen paa Spiret fandt man mellem Blyplader et Skriftstykke fra Aaret 1836, som næsten var ulæseligt. Deraf fremgik det, at Tagrytteren dengang var blevet underkastet en større Reparation, at Hanen og Kuglen har været nede for at faa ny Forgyldning. Flere Tegn og Bogstaver paa Hanen kunde ikke tydes mere. Det eneste, man kunde læse var:

F W.	P. B.	H. C. M.
1757	1773	1836

Det sidste betyder »Hans Christian Momsen«, han var Raadmand i Sønderborg og har ladet Hanen og Kuglen forgyldte i Aaret 1836. Han har i samme Aar ladet Kirkens Vestgavl restaurere, hvor ligeledes Bogstaverne H. C. M. var anbragt.

I 1924 fandt en Hovedstandsættelse Sted. Allerede i 1907 havde man fattet Planen til en større Restaurering af Kirken under Ledelse af Arkitekt Carl Voss, Kiel. Et større Parti profilerede Munkesten blev købt og stablet op i Orgelhvælv-

gen, det var Meningen, at de tredelte Vinduer med murede Sprosser skulde føres tilbage. Planens Udførelse trak ud. Verdenskrigen brød ud og den haardt tiltrængte Istandsættelse udeblev, indtil Menighedsraadet i et Møde i September 1923 besluttede, at Istandsættelsen nu skulde være Alvor.

Arkitekt Thomas Havning, der havde gjort sig bekendt i Sønderborg ved Udførelsen af Mindesmærket for de faldne i Verdenskrigen, blev opfordret til at fremkomme med Tegninger og Overslag.

Istandsættelsen skulde i Hovedsagen omfatte

- a. Udbedring af Pillerne og Hvælvingribberne
- b. Nye Stolestader
- c. Nye Vinduer
- d. Nyt Orgel
- e. Andre mindre Forandringer, der kunde tjene til Forskønnelse af Kirken.

Pillernes smukke, profilerede Sokkel var tildels bleven ødelagt ved Udhugninger, for at give Plads for Indhegningen af de gamle Stolestader. Det var vistnok sket i 1852.

De gamle Stole fra 1852 var ubekvemme. De nye Stole blev leveret af Snedkermester Chr. Wolff i Sønderborg, efter Havnings Tegning.

Hovedindgangen blev gjort bredere og Stolene i Sideskibene blev erstattet med Bænke langs Væggen. Det gamle Gulv under Stolene fornyedes med Brædder paa et Betonunderlag.

Vinduernes Fornyelse fremkaldte en Del Kritik. De gamle var jo ikke smukke, og der blev uden Tvivl opnaaet en Forbedring, men Trærammerne og de blyfattede Antikglasruder virker for tunge. De oprindelige Vinduer med røde Murstenssprosser burde man have valgt i Stedet for, som det var blevet vedtaget i Planen fra 1907, og de profilerede Sten var allerede indkøbt og laa, som allerede nævnt, opstablet bag Orgelet. —

De to Vinduer i Korets Østgavl blev muret til. Samtidig blev det gamle Orgel brudt ned. Leveringen af et nyt Orgel blev overdraget Firmaet Marcussen & Søn i Aabenraa for en Pris af 26.400 kr. Pulpituret til det nye Orgel blev rejst og indtil Orgelets Opstilling blev et større Harmonium benyttet ved Gudstjenesten.

Genaabningen fandt Sted om Aftenen den 19. December 1924. Biskop Amundsen forrettede Indvielsen. Kirken var fydt til sidste Plads. Fra Orgelkoret gik det som en Susen igennem det gamle Kirkerum:

*»Taarne glippe, Kirkens Klippe, Kirkens Klippe er
Kristus selv;
Duggen i Dalen, Helligaandstalen, Helligaandstalen
er Klippens Elv.
Aldrig rykkes, hvad som bygges, hvad som bygges
paa Klippens Grund;
Stormene suse, Bølgerne bruse, Bølgerne bruse
forgæves kun.
Fred med Huset, gennemsuset, gennemsuset
af Herrens Røst,
Altid herinde, Hjerterne finde, Hjerterne finde
en evig Trøst.
Fred med Huset, gennemsuset, gennemsuset
af Herrens Røst.*

Kirkens inventar

I Aarene efter 1763 berejste den norskfødte Arkivteger Søren Abildgaard (1718-1791) de forskellige danske Provinser paa Statens Bekostning, for, som det hedder i hans Ansøgning, at aftenne »Monumenta patriæ«. Udbyttet af disse Rejser var godt 900 Tegninger, hovedsageligt af Ligsten, der nu sammen med en Del af hans Dagbøger opbevares i Nationalmuseets Arkiv og er af betydelig Værdi, ikke mindst, fordi adskillige Originaler er gaaet til Grunde.

Han besøgte først Nordslesvig i Somrene 1775-77, i Sommeren 1776 var han i Sønderborg, og den 22. Juni skriver han følgende:

»Sønderborg Kirke. Her fandtes aldeles ingen ret gamle Monumenta: i Koret er opsat Præsternes Portrætter. (De enkelte Præstebilleder nævnes). I Kirkens Middelgang paa øverste Mands Stade staar det fyrstelige Vaaben udskaaret i Træ, og neden under staar denne Skrift med ophøjede Bogstaver

(Versaler): Johannes von G. G. Erbe zu Norwegen, Herzog zu Sleswig Holstein. — — Dette fyrstelige Vaaben har samme Insignia som det, der staar paa Hospitalet i Haderslev. Lige over for det, paa Kvindestadet, staar forbemeldte Fyrstes Gemahles fædrene Vaaben med denne Skrift: Von G. G. Agnes Hedewig geborene Fürstin zu Anhalt Herzogin zu Schleswig. — Længere nede i Gangen stod Daldorfs og Hökens Vaaben paa Mandsstadet og paa Kvindestadet: (Valentins Sone og Margareta s. Wolf Höken Dochter Ao. 1600). I nordre Gang paa Væggen et Epitaphium, hvorpaa er malet Nicolai Gerhardi Billede* (under hvilket en ufuldstændig latinsk Indskrift. Nic. Gerhardi født i Hamborg, disputeret i Rostock, Hertugens Provst og Slotspræst, levede 53 Aar). Øverst paa Epitaphiet stod Aarstallet 1605. Paa sydlige Væg staar en Tavle opsat over Heinrich Wallenrodt** (Hertug Hans' første Raad, denatus 1600, ætatis 23).«

De af Abildgaard nævnte Ting findes ikke mere, undtagen Præstebillederne i Koret, der senere omtales. Ringeringh smukke Prædikestol, Alteret og Epitafierne har tilsyneladende ikke inponeret ham.

Fra den gamle Kirke er ikke meget bevaret. Krucifikset, Detlev Brockdorps Ligsten, Vægskabet til Alterkarrene i Koret og en lille Gravsten over Maren Matzen, † 1570, er de eneste Minder.

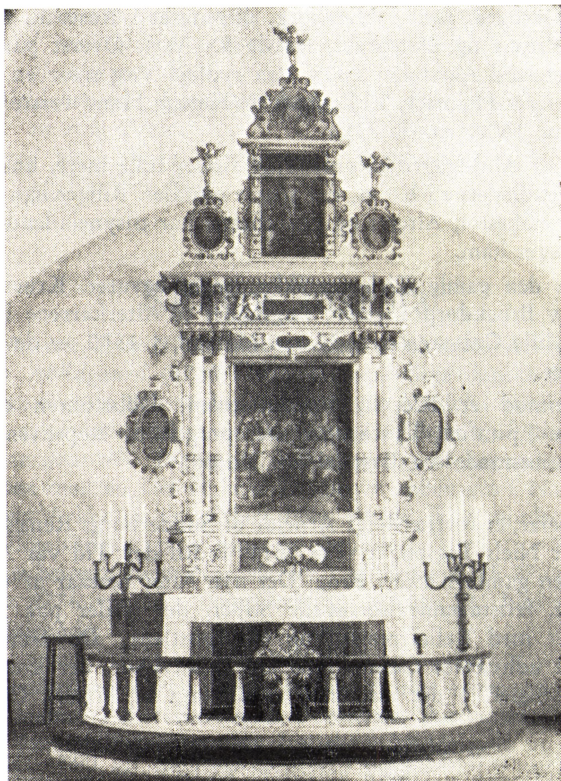
Derimod er Alteret, Prædikestolen, Døbefonten og en Række Epitafier, Lysekroner etc. pragtfulde Repræsentanter for Renæssance- og Baroktidens Kunst.

Alteret, et fortræffeligt Arbejde af Sønderborgs Renæssance-mester Niels Tagsen, er rejst 1618. Indtil den Tid var Alteret fra den gamle Kirke i Brug. Det nye Alter bestaar af to Par slanke, fritstaaende korintiske Søjler, der hviler paa Postamenter med Relieffremstilling af Apostlene. De bærer en stærkt udhvelvet Gesims med tre Topstykker, der krones af Musikengler. I det midterste er anbragt et Maleri, Opstan-

*) Nicolai Gerhard var Provst og Slotspræst fra 1585—1599.

**) Heinrich von Wallenrodt nævnes ofte som Hertug Hans d. V's Husmester; han ligger begravet i Kirken.

delsen, paa Siderne afsluttet med to Hermer. Derover, ligesom i de to andre Topstykker er anbragt Portrætmedailloner i rigt skaarne Rammer. Paa Alterrammen bag de to Søjlepar findes fire smaa gode Malerier, der forestiller de fire Evangelister. Hovedbilledet viser den hellige Nadver. Det er et udmærket Arbejde. Kunstneren kendes ikke. Til Billedet knyttes det Sagn, at det blev fundet hængende i Kahytten paa et hollandsk Skib, der strandede i Nærheden af Sønderborg. I Kirkens Regnskaber findes intet om Billedet.

Alteret i St. Mariekirken

1619 har Niels Tagsens Svende anbragt Malerierne paa Alteret. Efter Kirkeregnskabet betaltes for »Niels Taxen sinen Gesellen 2 Kannen Bäär, als de beiden Stücken an den Altar gesettet«. Svendene blev altsaa trakteret med Øl under arbejdet.

Ved Restaureringen i 1924 blev Alteret forandret, to smalle udskaarne Vanger paa Siderne, med et lille Postament med Musikengle blev fjernet og erstattet med ny »Vinger« med Skriftsteder. Disse Vinger og den moderne Skrift passer paa ingen Maade til den smukke gotiske Skrift under Alterbilledet. Man ser, at der er noget nyt »lappet« til og det forskønner ikke Alteret. Man burde ikke have pillet ved Niels Tagsens gode Arbejde. De fjernede Stykker fra Alteret har Forfatteren gemt paa Museet paa Sønderborg Slot, og maaske kan man engang komme til den Indsigt, at det vil være rigtigere at føre Alteret tilbage i sin gamle Skikkelse.

Snedker og Billedskærer Niels Tagsen nævnes første Gang i Sønderborg 1611, som Arving efter sin afdøde Fader, Jens Tagsen, der ligeledes var Snedker. Niels var gift to Gange og havde en stor Børneflokk. To af hans Sønner, Jens, født 1626, og Philip, født 1635, blev ligeledes Snedkere. Den første Hustru døde 1625. To smaa Børn blev begravet 1613 og 1614.

Mester Niels døde i Pestperioden 1640 og blev begravet den 2. April. Der blev ringet en Time over ham, i Klokkeringe blev der betalt 3 Skl. Kirkeregnskabet for 1640 beretter: »Aprilis den 2: Vör Sehl. Nehlss Tagsen Bildhouwer gelüdt 1 Stunde . . . 3 ß.«

Niels Tagsen var en dygtig Haandværker. Foruden Alteret er Hertugstolen og de to Renæssance-Epitafier fra hans Værksted. I Sønderborg Slotskapel har han skaaret Prædikestolen, de to lukkede Stole paa Pulpituret og vistnok Orgelhuset.

Om Niels Tagsen har været i Lære hos Faderen eller hos den kendte Flensborgske Billedskærer Heinrich Ringeringh, vides ikke. Han betragtes som Ringeringhs Elev, og der er ingen Tvivl om, at han paa en eller anden Maade har haft Forbindelse med Flensborg-Mesteren, maaske har han arbejdet hos ham som Svend og derigennem kommet under Mesterens Indflydelse.

Mester Niels har fuldstændig rettet sig efter Ringerings Stil, Felter og Fyldinger, Pilastre og Hermer viser dennes Motiver med tilsvarende Ornamentik. Rent haandværksmæssigt set har han dog ikke naaet samme Højde som Ringeringh. Han har ikke det fine, rene Snit, Udførelsen af Figurer har svigtet. Hans mandlige Ansigter er for skabelonmæssige, med bred Pande og smal spids Hage, uden særlig Udtryk, derimod er han ret stærk, hvor det drejer sig om det ornamentale.

Til det gamle Alter har Dronning Dorothea, Kong Christian III Enke, der havde Sønderborg m. m. som Enkesæde, omkr. 1565 foræret et af hende selv broderet Alterklæde. En Flig af dette Stykke, der har været opbevaret i Kirkens Arkiv, findes nu paa Sønderborg Slot (K. Nr. 92).

1599 har Hertug Hans d. Y.' Sekretær, Johannes Hildensheim skænket Kirken en ny Alterbeklædning, som beskrives i »Kerkswarenbock« Bl. 30:

»De Errennuest, Achtbare vnd Hochgelerde Herr Johannes Hildensheim, F. Gn. Secretarius hefft thor Bekleding des Altars gegeben

1. Einen roten Damasken Vorhang mit sidenen Fransen, nedden mit einem drallen Vorhange, de mit siden buwen listen besettet vnd nilicken anhefft den gestickende Wapen.
2. Ein uthgeniet wit laken mit Knüppels besettet.«

Gaven har altsaa bestaaet af et rødt Damaskforhæng med Silkefrynser, Blonder og et nydeligt broderet Vaabenskjold, og som Alterdug et hvidt Lagen, besat med Kniplinger og Broderier.

Et nyt Alterklæde fik Kirken 1652 af Købmand Jørgen Brandt's Hustru. Kirkens Donationsbog fra 1636 melder herom:

»Anno 1652 hatt dess Ehren Vesten, Achtbaren und Wollivornehmen Herrn Jürgen Brandt, damahlig Kirchscharw Hertzliebe Ehefraw, ein schönes Leinen Lacken mit Knüppels, auff den Altar in unser Kirchen vorchret, wie auch en Knüppels Tüchlein auf den Pulpett, da das Altar Buch auf lieget, welches der Liebe Gott wieder vergelte.«

Alterkarrene gemmes i det gamle Vægskab i Korets Nordvæg. Døren, der har smukt Jernbeslag, har paa Indersiden et ejendommeligt Maleri, der viser den blodoverstrømmede Kristus, staaende paa Jordkuglen med Pisk og Svøbe. Skabet er fra den sengotiske Tid og har altsaa haft sin tidligere Plads i den gamle Kirke.

Af Alterkalkene er den ældste fra den sent katolske Tid, men skænket til Kirken 1616 af Fru Mette Peteren. Det er et pragtfuldt sølv-forgylt Bæger med Indskrift rundt om Stammen:

»XPS / AVE MARIA« og »JHESVS«.

Indskrift paa den seksdelte Fod:

»Dissen Kelck heft de edle vnd viltvgentreiche Fraw Metta Petersen, Erick Ucken Gottseliger Tochter vnd Magnus Petersen zeliger nachgelasse Widwe Got dem Almechtigen zom Ehren vnd dem Altar zum Zier zu einer ewigen Gedechtnissin in der Kerken tho Sonderborg vorchret, gegeben ande Jar Ao 1616.

(Denne Kalk har den ædle og dygtige Fru Mette Petersen, Erik Uckes Datter og Magnus Petersens efterladte Enke, Gud den almægtige til Ære, Alteret til Prydelse og til evigt Minde skænket til Kirken i Sønderborg Ao 1616).

I den øverste Del af de seks Felter findes forskellige Vaabenskjolde indgraveret

1. E. Ucke (Giverens Fader)
2. F. D. Wonsflet
3. P. Ucke (Vistnok Amtmand Paul Uk til Avnbøllund)
4. J. F. Schrandi (efter Vaabenet af Slægten Skrandi til Avnbøl)
5. E. Wonsflet
6. F. A. Freese.

Under Kalkens øverste Rand ses Ukernes Vaaben med Bogstaverne F. M. P. (Fru Mette Petersen. En smuk Patene tjener samtidig som Laag paa Kalken.

Den næstældste Kalk er fra 1657; i en gotiserende Stil. Indskriften paa Fodstykket lyder:

»Disser Kelche habe ich Niels Matzen, Webber, vnd Catharina Nielses Gott dem Allmechtigen zvm Ehren vnd dem

Altar zvm Zier einer ewigen Gedechtnis in der Kirchen zv Sonderborgh vorehret. Gegeben im Jahr Anno 1657.« —

(Denne Kalk har jeg Niels Matzen, Væver, og Catharina Nielses Gud den Almægtige til Ære og Alteret til Prydelse og til et evige Minde foræret til Kirken i Sønderborg 1657).

En tredie Kalk i gotisk Stil er skænket 1759. Indskrift paa den seksdelte Fod:

»Frantz Henrich und Helena Brands haben diesen Kelch nebem dem Commentken der Kirchen im Armenhof verehret Anno 1659«.

(Frantz Henrich og Helena Brands har foræret denne Kalk til Kirken i Fattiggaarden Anno 1659).

Med »Kirken i Fattiggaarden«, fra hvilken Frantz Henrich havde nydt sin Indkomst, som han skænkede St. Mariekirken, menes Hospitalskirken St. Jørgen.

1636 er Alterredskaberne bleven istandsat. I Kirkeregnskab bet nævnes:

»Claus Nordmann, vor 5 Kelche vnd die Kommenthens zu renovieren gegeben . . . 10 M. C. Die Weinkanne verbessern lassen, darvör gegeben 3 β.«

En oval Sølvedaase til Oblater bærer paa Laaget Givernes Navne:

»Valentin Karberg,
Eliena Karberg
Anno 1730«.

I Kirkebøgerne nævnes flere Alterkar, som nu ikke findes mere:

En gotisk Kande, foræret til Kirken den 8. Maj 1640 af den Fyrstelige Amtsforvalter Hans Jepsen og Johan Ubbing, »Gud til Ære og Kirkealteret til Prydelse«.

1649 har Jens Vogt den Ældre og hans Hustru, Anna Sabine foræret Kirken en Sølvsflaske »til Brug ved syge Kommunikanter«.

Anno 1636 til Julen har Fru Magdalene Steffens, salig Mathiæ Zotz og Baltzer Segers efterladte Enke »den ærbare Zotz til Ære og vor Kirke til Prydelse og Bedste foræret en Kalk med Patène« o. s. v., som har kostet 50 Mark Lybsk.

Samme Aar, omkring St. Laurentin (10. August) har Fru Sophia Goldbeck, Hofbarber Hans Goldbecks efterladte Enke, skænket en forgyldet Patène, som har manglet paa en Kalk. (15 Mark Lybsk).

Desuden gemmer Skabet en ny Sølvkande, som blev skænket af Provst Valentiner og Frue i Anledning af deres Sølvbryllup, den 13. Juni 1907. Provst Valentiner døde den 3. Oktober 1918.

Af de seks Alterstager er de to Par sentgotiske, det tredie Par er skænket 1635 af Johan og Thore Jebsen:

»Anno 1635, omkring St. Mortensdag har den ærbare og agtede Johan Jebsen og hans kære Hustru Thore Jebsen, Gud til Ære, Kirken til Prydelse og Nytte skænket et par anselige Messing Lygttere til Alteret«.

En Korsranke blev givet 1602 af Frederik Clodius, Hertug Hans d. Y'. Sekretær, og herom melder »Kerkwarenbogen«:

»Anno 1602 hefft de Erbare vnd wolgelarde Fridericus Clodius, Förstlicher Holsteinischer Secretarius, das Bredder vnd Pannelwerke vor dem Chors hisüluist tho Sonderburg in der Kercken op sine Unkostninge machen vnd setzen laten vnd kostet in alles 30 Daler c.«

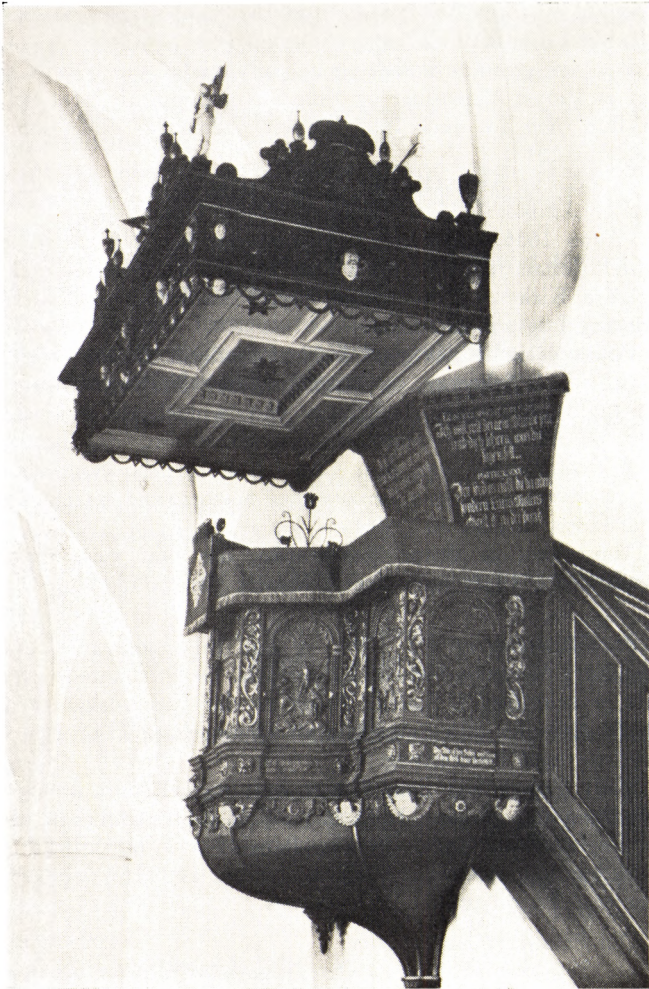
Topstykket af denne Korsranke, der skal være bleven brudt ned i 1837, opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

Prædikestolen er fra 1599, et rigt Billedskærearbejde af Flensborg-Mesteren Henrik Ringeringh. Den firkantede Himmel er samtidig. I Stolens Felter er der fint udskåret bibelske Relieffer (fra Syndefald til Dommedag), Hjørnerne er prydede med Rankeslyng.

Niels Tagsen har flere Gange haft med Reparaturer paa Prædikestolen at gøre. 1633 har »Nels Bildthauwer« leveret to Englehoveder og et Stykke Panel for 1 M. l. 8 β og 1636 har han modtaget 4 β for at sætte nogle Englehoveder fast paa Prædikestolen.

Om Prædikestolen berettes:

»I 1599 blev paa Provst Peter Fabricius (Provst og Præst i Broager fra 1596—1631) Forlangende og Hertug Hans d. Y.' Befaling den gamle Prædikestol i Egen Kirke nedbrudt og en ny blev besørget efter Aftale med Hertugen, imod at betale

Prædikestolen

Billedhugger Henrik Ringeringh fra Flensborg 23 Daler og siden Resten, i det hele et Beløb af 80 Rigsdaler. Før Julen 1599 blev Prædikestolen ført til Egen, men derfra blev den ført tilbage til Sønderborg og opsat i Kirken der.«

1600 besøgede Peter Fabricius en anden Prædikestol til Egen, ligeledes forfærdiget af Ringeringh, den maatte kun koste 60 Daler.

Hertug Hans har aabenbart syntes at den første Prædikestol var for fin og dyr, og derfor lod han den sætte op i den nyopførte St. Marie Kirke i Sønderborg og Egen maatte nøjes med en billigere.

Ringeringh menes at stamme fra Westfalen, hvor han maa have tilbragt sin Læretid, da han staar under stærk Indflydelse af den nederlandske Renæssance, der gjorde sig gældende i denne Egn i sidste Halvdel af 16. Aarhundrede. Vredeman de Vries Ornamentik og Dürers Kobberstik og Træsnit var bestemmende for denne Kunstretning. Ringeringhs Værker staar under stærk Indflydelse af denne Stil, saavel i det figurlige som ornamentale, og denne Retning er han blevet tro.

1583 nævnes Ringeringh første Gang i Flensborg, hvor han virker som Stenbilledhugger, fra 1588—1589 nævnes han som Billedskærer («Hinrich Bildschneider»). Han var Medlem af Snedkerlauget, men havde kun Rettighed til at holde 1 Svend; han havde et Hus i Flensborg.

1627 rejste han til København, hvor han døde 1629. Hans betydeligste Værker i Flensborg er Orgelet i St. Nicolai Kirke, Alteret i St. Marie Kirke og Prædikestolen i St. Jørgen. Flere af hans Arbejder findes i Kunstindustrimuseet i Flensborg.

Prædikestole fra Ringeringhs Værksted findes desuden i Dybbøl (1605), Nybøl, Broager (1591), Nordborg (1626), I Klipleve Kirke findes tre Arbejder af Ringeringh: Prædikestolen (1616), Døbefonden (1612), og et Epitaf fra 1617 over Brigitta Ahlefeldt, død 1580.

Timeglasset paa Prædikestolen fra omkring 1700 er en Gave fra Præsten Petri Brandt, død 1707, hvis Billede hænger i Koret. Det smukke Smedejernsstativ er lavet af Klejnsmed Bendix Petersen i Sønderborg. Selve *Timeglasset* — tre Glas i lille malet Træstativ, blev omkr. 1924 slaaet itu af nogle

Drenge, der var gaet op paa Prædikestolen. Resterne af Timeglasset opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

Prædikestolen skal først have haft sin Plads ved Sydsiden af Korbuen, men da Hertug Alexander kort efter 1622 lod sin egen Stol bygge over den østlige Indgang, maatte Prædikestolen flyttes. Den blev saa anbragt paa sin nuværende Plads. Der nævnes den 1628, da Amtsforvalter Hans Jebsen købte en Begravelsesplads ved Midtergangen nærmest Prædikestolen.

At der ikke findes noget om Prædikestolens Flytning i Kirkens Regnskaber, ligger nok deri, at den er bleven flyttet paa Hertug Alexanders Bekostning.

Da der var Tale om Kirkens Istandsættelse i Foraaret 1924 tænkte man paa, samtidigt at flytte Prædikestolen. Det var nær ved at blive et Stridsspørgsmaal indenfor Menigheden, de ældre Sønderborgere vilde beholde den paa det Sted, »hvor den altid har staaet.« — Prædikestolen er bygget til en flad Væg og der kan ikke herske Tvivl om, at dens første Plads har været til højre for Korbuen.

I Kirkens Regnskab fra 1602 findes følgende:

»Valenthin Muhrmann noch vor den Voth to der Döpe, de Pihler bi dem Predigstole aff tho houwen vnd de Dehl achter beide Kerchdöhren vorbetheret, dit alles in 3 Dage XXVIII β.«

Murmand Valenthin har altsaa i 1602 ved Siden af andre Arbejder i Kirken afhugget en Del af Pillen ved Prædikestolen; det er Pillen, som danner Korbuens sydlige Afslutning, vistnok for at faa en bekvemmere Opgang. Denne Afhugning ses endnu, hvorimod den Pille, hvor Prædikestolen nu staa, ikke viser Spor af Afhugninger.

Døbefonten, en Malmstøbning af Melchior Lucas i Husum, er et smukt Arbejde fra Aaret 1600. Den billedsmykkede Kumme hviler paa fire Evangelistfigurer. Paa Siderne bærer Kummen Relieffer af Korsfæstelsen og de tolv Apostler. Over disse findes Indskriften og Stifterens, Raadmand Hans Matzens Familievaaben. Indskriften lyder:

»Disse Døpe heft de erbar vnd vorneme Hans Matzen Radtman tho Sonderborch vnd sine leve hvsfrvwe Botel

Matzen vor sich vnd ehre Kinder Karsten Matzen vnde Katharin Karstens so beite in dem negen vnd negentichsten Jare in Godt sehlich end slapen vnd ock vor ehre andere Tochterken Marin so in dem 70 Jahre vor scheden, tho Godes Ehren vnd ehre ewige Gedechtnisse in dissere nien Kercken vth godem christlickem Gemote vorehret 1600«.

Døbefonten

(»Denne Døbefont har de fornemme og ærbare Hans Matzen, Raadmand i Sønderborg og hans kære Husfrue Botelt Matzen for dem og deres Børn Karsten Matzen og Katharin Karstens, som begge er salig indsovet i Gud i det 99. Aar (1599) og for deres anden Datter Maren, som døde i det 70. Aar (1570) til Guds Ære og til evigt Minde foræres til denne nye Kirke etc. 1600«.)

Hans Matzen var tillige Kirkeældste, som saadan nævnes han allerede fra 1569. Han var en Søn af Byens Borgmester Mathias Matzen (1563—1580). Datteren Marens Gravsten findes endnu i Kirken.

Om Kummens Rand staar

»VTH DEM FVR BIN ICH GEFLATEN
M. MELCHIOR LVCAS IN HVSVM GOTH MI«

(Ud af Ilden flød jeg

M. Melchior Lucas i Husum støbte mig)

Melchior Lucas i Husum var en dygtig Klokkestøber. Fra 1566 arbejdede han som Svend hos Harmen Grapengeter i Flensborg. Fra 1584 træffer vi ham som selvstændig Klokkestøber i Husum. Han har leveret en Mængde Kirkeklokker, her paa Als 1609 en Klokke til Ulkebøl og 1620 en til Nordborg Kirke, foruden en Klokke her ved Kirken, der blev omstøbt i 1883. 1594—99 støbte han Stormklokken til Ribe Domkirke. Han døde 1622.

Døbefonten staar paa en rund Sandstensplade, den blev lagt 1602 af Valenthin Murmand.

Daabsfadet, Nürnbergarbejde, er skænket til Kirken 1600. Det viser i Midten Billedet af Maria Bebudelse. Om Randen findes Indskriften:

»Dit Becken heft de erbar Karsten Bunzen in de Ehre Godes thom Gebruck der Hilligen Dope disser Karcken vorehret«,

og senere, efter Karsten Bungefs Død er der tilføjet:

»welcher salich in Godt vorscheden is den 4. Juni, Anno 1602«.

(»Dette Bækken har den ærbare Karsten Bunzen til Guds Ære og til Brug ved den hellige Daab, foræret til denne Kirke — som salig i Gud er hensovet den 4. Juni, Anno 1602«.)

Et prægtigt Daabsfad i Sølv, skænket til Kirken 1656, er forsvundet. Om dette meddeler Kirkebogen.

»Anno 1656 den 29. Mart: hatt der Ehrenvester Grohs Achtbare vnd woll weyser Hr. Frants Heinrich vnd seine vielgeliebte Hauhsfrauw, die viel Ehr vnd tugentrieche Frauw Helena Brandts gott zum Ehren, der Kirchen zum Zier ein schönes Silbern inwendich vergültihs Taufbecken wollmeinend vorehret, welches der allerhöchste reichlich wieder ersetzen vnd vergelten wolle«.

En udskaaen Haandklædeholder er anbragt paa Væggen ved Siden af Døbefonten. Den er givet til Kirken 1719 af Nicolaus Bugislav Carstens.

Hertugstolen over Østdøren i det sydlige Sideskib er bygget kort efter 1622 af Hertug Alexander, Hertug Hans d. Y.' Søn, der arvede den Sønderborgske Del.

Den er et Arbejde af Niels Tagsen, i en streng Renæssancestil. Forsiden er seksdelt med Pilastre med Apostel-Figurer. Fløjene er forsvundne. I Kroningen er de hertugelige Vaabenskjolde anbragt med Indskrift:

1. »Von Gottes Gnade Alexander, Erbe zu Norwegen, Herzog zu Schleswig, Holstein, Stormarn und Dithmarschen, Graff zu Oldenburg und Delmenhorst.«
2. »Von Gottes Gnade Dorothea, gebohrene Gräffin zu Schwartzburg und Hohnstein, Hertzogin zu Schleswig, Holstein, Stormarn und Dithmarschen, Gräffin zu Oldenburg und Delmenhorst.«

Hertug Alexander var født den 20. Januar 1573 og døde den 13. Maj 1627, Hertuginde, født 25. August 1579 døde den 5. Juli 1639. Begges Kister staar i Gravkapellet paa Sønderborg.

»*Fruestolen*«, »unser gnädigen Fürstinne vnd Frouwen Stole«, nævnes ofte i Kirkens Bøger i første Halvdel af 17. Aarhundrede. Den stod skraat over for Hertugens Stol, paa Nordvæggen mellem de to østlige Piller. Man ser endnu tydelige Spor af den i Muren og i Skjoldbuen. Adgangen til Stolen har været ude fra. Hvornaar den er taget bort, vides ikke.

Skriftestolen fra den gamle Kirke blev igen stillet op efter Ombygningen. Den stod bag Prædikestolen i den nordlige Sidedegang. Den maa senere være bleven flyttet op i Koret, thi efter Regnskabet for 1625 betales 4½ Shl. for »de Bicht-stoel im Cohr verbeteru laten«.

Samme Aar maa den være bleven solgt og paa dens tidligere Plads i Nordskibet anskaffedes 5 Kvindestole for et Beløb af 105 M.

Orgelet. Efter Ombygningen benyttedes Orgelet fra den gamle Kirke. 1604—1606 byggede Joachim Willers i Salzwedel (Hannover) et nyt Orgel for en Pris af 75 Daler. Det var prydet med tre Englefigurer. Hele Regnskabet over Orgelets Anskaffelse findes i Landsarkivet i Aabenraa:

»Register vnd Rekenschop der Nien Orgelen angewenthe vnkostninge tho Sunderborch, wat darbi alles entfa:igen vnd vthgegeuen von Anno 604 d. 3. Juny beth an iegenwerdigen dach vnd tidt den 27. Octobris Anno 606.«

Regnskabet er ført af de Kirkeældste Karsten Lorentzen og Thomas Hanssen. Udgifterne omfatter 20 Kvartsider og de er detailleret i de mindste Enkeltheder. Desuden findes en Fortegnelse over Menighedens frivillige Gaver til Anskaffelsen af Orgelet. Man ser deraf, at saa godt som alle Sønderborg Borgere har bidraget med en Skærv. Indsamlingen bragte et Beløb paa 90 Daler, 76 Mark, 6 Shilling og 2 Penning, en, efter den Tids Forhold, ret stor Pengesum. Hele Udgiften for Orgelet, med Opstilling og de Forandringer i Kirken, som Arbejdet førte med sig, beløb sig paa 103 Daler, 54 Mark, 13 Shilling og 3 Penning. Menighedens frivillige »Orgeloffer, so gude Lüde gegeuen tho Hülpe disses gebuwhes«, kunde dække den overvejende Del af Omkostningerne ved det nye Orgel.

En Del af Orgeltømmeret er kommet fra Oksbøl, thi der blev betalt 2 M »tho Fracht vor Timmer von Oxböll geholet« og »noch vor datsülbige Timmer bethalet 7 M. 4 Shl. Den 19. Juli 1604 fik Mester Willers udleveret 6 Pund Tin til Orgelet og nogen Tid senere 15½ LPund til en Pris af 6 M pr. LPund. Udgifterne viser en morsom Blanding af mangfoldige smaa Indkøb til Orgelets Bygning. Træ og Søm, Mes-

sing, Bly, Jerntraad, Lim, Flæsk (rimeligvis brugt som Smørelse) Blik o. s. v. En Skæppe Bly blev købt i Flensborg og Budet, som hentede det, fik 8 Skl. for Udlejligheden. For at faa Bud til Orgelbyggeren i Salzwedel blev betalt 27 Skl. Orgelpiberne blev købt fra et Orgel i Reinfeld. Karsten Hansen fra Sønderborg maatte rejse til Reinfeld og modtage Orgelpiberne, som han skulde aflevere i Kiel, hvorfra det med Skib blev sendt til Sønderborg. Derfor modtog Karsten Hansen 4 M 11 Skl. og »da dith Timmerwerk opgerichtet, ward àn Kost vnd Beer 10 Shl.«. For de tre Englefigurer fik Billedskæreren (det maa være Niels Tagsen) 8 M 4 Shl. — 1605 blev en Salme- og Evangeliebog anskaffet til Brug ved Orgelet.

Der blev bygget paa Orgelet i over to Aar, fra 3. Juli 1604 til 27. Oktober 1606. For Mester Joachim skulde Kirken betale Kosten, det var i 127 Uger, og for hver Uge betaltes 2 M 4 Skl., ligeledes skulde der holdes en Friseng til Orgelbyggeren.

»Dem Orgelbuwer von Anuange bith an desse tidt ein frie Bedd gehalten vnd von gudem Lüden gehüret, also jestlich dem Jürgen Thorchts vor 22 Wechen bethaler, jede Weche 4 Skl. = 6 Mark«.

Resten af Tiden boede Mester Joachim hos Enke Lene Boyesen. Her blev ogsaa betalt 4 Skl. om Ugen for en Seng. Da Orgelet var færdigt, blev Organisten fra Flensborg anmodet om at komme hertil, for at prøve Orgelet. Det blev heller ikke en billig Sag for Kirken:

»Dem Organisten von Flensborch allhier vörderen lathen, vnsere Orgel tho proborn, vnd ihm is vor syne Reyse an gelde vorehret geworden	17 M
Vor sin Wagenhüre der Her vnd Henryse bethalt	3 M 8 Skl.
Sine vortheringe Hirsuluest	3 M 2 Skl.
	25 M 10 Skl.«

Til Slut faar Orgelbyggeren endnu »tho Dranckgelde« (Drikkepenge) 8 M 4 Skl. Foruden Joachim Willers og hans Svend Peter Bruns har ogsaa flere af Byens Haandværkere været beskæftiget ved Arbejdet:

Tømmermændene Jørgen Møller, Peter Hansen og Andres Timmermand; Peter Nagelschmied har lavet Sømmene og Hans Klejnsmed har faaet »bethalet vor allerley Notdorftige Arbeit luth sine Rechnung«. Tre Malere, Peter Maler, Matz Maler og Fridtz Maler har faaet Regninger betalt, og flere Snedkere, Jes Thoigs (Thaisen), Niels Schnidker og Christian Schnitger har forrettet Snedkerarbejdet ved Orgelet. Christian Groffschmidt har modtaget 25 M og 6 Skl. for sit Arbejde. Sluttelig har Bøddelen, Jeronimus Büdeler leveret Skind til Orgelbælgerne for 2 M 11 Skl.

Endnu i 1607 og 1608 er der indgaaet Gaver til det nye Orgel. Omtrent 90% af Orgelets Omkostninger blev dækket ved Menighedens Offervillighed; den var den Gang større end i Dag.

Da man i 1604 begyndte med Orgelets Rejsning, blev et Dokument nedlagt i Bunden med følgende Ordlyd:

»Anno 1604 nach Christi Geburt unter der Regierung Hertzogs Johannis, König Christian des dritten Sohns, ist der Orgelbau von Meister Joachim Willers aus Saltwedel angefangen worden, vnd sind damals Prediger gewesen

Herr Petru Fabricius Jungerer

M. Michael Nicolai

Herr Georgis Brun.

Rathsverwandten:

Herr Peter Brunchertsen, Bürgermeister

Herr Berendt Floer, Stadtvogt

Herr Matz Brandt, Henning Hansen,

Peter Schipper, Jürgen Matzen, Matz Brun,

Jasper Brun, Valentin Vith up der Möhlen,

Hans Lorenzen, Jost Petersen, Claus Clausen

(Carsten Lorentzen und Thomas Hansen Anfänger und Beförderer dieses Werkes).

Schulmeister:

Rektor Johannes Schlüter Sonderburgensis,

Jörgen Schlüters Sohn, Cantor Jacobus Stre-
vovius Bauensis Pogneranus.

Gott der Allmächtige erhalte beide, Kirchen Stadt
und Gemeinde, durch seine Gnade um Christi Willen.
Amen.«

Dette Dokument blev fundet ved en større Ombygning af Orgelet i 1776.

1642 har Nis Lorenzen i Sønderborg ved Testamente foræret Kirken 50 M l. til Ubedring af Orgelet. Dette Beløb anvendtes til en Reparation samme Aar.

1703—1704 underkastedes Orgelet en større Reparatur, der udførtes af Orgelbygger Hinrich Wiese fra Kiel. Mester Hinrich arbejdede selv her fra 30. August 1703 til 14. August 1704. Det maa have været en større Reparatur, da Udgifterne udgør 1190 M 2¹/₂ Skl.

Her fik man et nyt Bevis paa Menighedens Offervillighed. Ved de forskellige Søndagskollekter indkom den pæne Sum af 1017 M 4 Skl. Dertil kom andre Indtægter for Kirken, saa at den samlede Indtægt oversteg Udgiften for Orglet med 35 M. — Organist fra Nyborg, Hr. Mathias Clausen, blev anmodet om at komme til Sønderborg for at prøve det nye Orgel; derfor fik han udbetalt 36 M.

Et Hovedeftersyn maatte Orgelet gennemgaa i 1776. Kontrakten med Orgelbygger Angel fra Flensborg er afsluttet 13. April 1776 og undertegnet af Amtmanden, Teufel von Pirkensee, Angel og Kirkekollegiet. Denne Reparatur kostede 600 M. Ved denne Lejlighed fandtes det omtalte Dokument fra 1604, og et andet Dokument i samme Form og med lignende Ordlyd blev nedlagt i Orgelet. En Kopi af begge Dokumenter opbevares i Kirkens Arkiv. Ligeledes findes i Arkivet en Tegning til en ny Orgelfacade i Barokstil. Hvorfor dette Forslag ikke blev udført, fremgaar ikke af Akterne.

Samtidigt med den store Restaurering af Kirken i 1852, besluttede Kirkekollegiet at anskaffe et nyt Orgel og dertil at optage et Laan paa 2400 Rbdl. Andragendet om Tilladelse til at optage Laanet blev sendt til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig den 23. August 1852.

Tilladelsen blev givet under 18. September samme Aar:

»Frederik den Syvende

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenburg og Oldenburg.

Vi have allernaadigst fundet Os foranlediget til at bifalde, at der til Kirken i Kjøbstaden Sønderborg anskaffes

et nyt Orgel og at Kirkekollegiet sammensteds til dette Øjemed paa Kirkens Vegne optager et Laan af indtil 2400 Rbdler, saaledes at dette Laan forrentes med 3 eller 3½ pr. ct. aarlig og tilbagebetales i det nærmeste 15 Aar med aarlig Afdrag af 160 Rbdlr.

Hvilket Vi hermed i Henhold til eders Andragende af 23. f. M. allernaadigst giver eder tilkjende.

Hvorefter i eder allerunderdanigst have at rette og forblive Vi eder forøvrigt i Kongelig Naade bevaagen.

Givet i vor Kongelige Residensstad Kjøbenhavn, c. 14. September 1852.

Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling
(Underskrift)«

Opførelsen af Orgelet blev overdraget til Orgelbygger Demant i Dalum ved Odense. Det er Orgelet der stod indtil Sommeren 1941. Med sin plumpe nygotiske Stil var det ikke en Pryd for Kirken.

Epitafier

Kirkens Vægge og Piller har før været rigt smykket med Epitafier. Haupt fortæller, at der omkring 1860 var saa mange Epitafier i Kirken, at de hang paa alle Sider af Pillerne. De blev i Krigenes Tid slemt mishandlede, især ved Restaureringen af Kirken.

Ved den store Restaurering i 1852 og en større Restaurering i 1867, skal de fleste af dem være forsvunden. Før Istandsættelsen af Kirken i 1924 saa man endnu hist og her paa Pillerne og flere Steder paa Skjoldbuerne Afhugninger og store Jernkroge, hvor der før har været anbragt Epitafier.

Der er nu seks store, træskaarne Epitafier tilbage, tre paa Syd væggen og tre paa Nord væggen. To paa Nord væggen er holdt i en streng Renæssancestil, medens de fire andre, i Hovedtrækkene er ens. Om et religiøst Maleri grupperer sig i de vilde, bruskebarokke Rammer med deres mange 'Figurer Brystbilleder af Familiens Medlemmer.

Provst Valentiner († 3. 10. 1918) nævnte ved en Omvisning i Kirken i Juni 1918, at de fire Barokepitafier skulde være skaaret af en Sønderborger, ved Navn Lydichsen — maaske

har Provsten fundet en eller anden Notits derom i Kirkens Arkivalier. Der synes ikke at have været nogen anden Billedskærer i Sønderborg omkring Midten af 17. Aarhundreder. Alteret i Nordborg Kirke tilskriver C. A. Jensen samme Mester. Uubberup Epitaf i Tønder Kirke er uden Tvivl af samme Haand.

Paa Sydmuren:

1. Købmand Jürgen Brandt, Sønderborg, 1654
2. Kammertjener og Hofskrædder Jens Jørgensen Sønderborg 1657
3. Byfoged Ernst Baltzer, Sønderborg, 1653.

Paa Nordmuren:

4. Amtsforvalter Hans Jepsen, Sønderborg 1650
5. Hofbarber Hans Goldbeck, Sønderborg, 1623
6. Uden Navn.

Jürgen Brandt, † 1640. Rigt Barokarbejde der menes at være af Sønderborg Mesteren Cristopher Lydichsen, der ogsaa maa have skaaret de tre andre Barokepitafier. Christopher Lydichsen blev den 1. Februar 1663 viet til Maricke Tagsen, en Datter af Billedskærer Niels Tagsen i 2. Ægteskab.

Epitafiet er rigt paa Figurer. Øverst ses en Kristusfigur, som søndertræder Døden og Djævelen. Det gode Hovedbillede, Jesus bæres til Graven, er interessant i sin Rembrandt-Maner. Over dette Portrætter af Jürgen Brandt og Hustru og paa begge Sider Portrætter af seks Børn. Billederne er gode, men Maleren kendes ikke. Epitafiet er rejst af Børnene 1654. Indskriften lyder:

»Anno 1640 den 8. Marts Ist der Ehernvest gros achtbar vnd Wollvornehmer Herr Jürgen Brandt, gewesener vornehmer Kauffhandler allhie in Sonderburg, nachdem er die 65 Jahr Erreicht sählich im Herrn entschlaffe. Ao. 1637 den 17. Febr. ist die Ehr vndt Tvgentreiche Fraw Catharina Brandes Seiner vilgeliebten Havsfrawen Sählig im Herrn entschlaffen, Ihres Alters 45 Jahr. 1654.«

(»Anno 1640, den 8. Marts er den ærværdige højagtede og fornemme Herre, Jürgen Brandt, tidligere fornem Købmand her i Sønderborg, salig indsovet i Herren, efter at han havde naaet en Alder af 65 Aar. Ao. 1637, den 17. Febr. er den ærede og dydige Fru Catharina Brandes, hans højtelskede

Hustru salig indsovet i Herren, 45 Aar gammel«).

— Jürgen Brandt nævnes ofte iblandt Kirkeforstanderne og efter Kirkeregnskabsbogen har han mange Gange betænkt Kirken med Gaver.

Brandts Familiegravsted i Kirken ligger under Hovedgangen foran Prædikestolen,

2. *Jens Jørgensen, 1657.*

Det midterste Epitaf paa Sydveggen er over Jens Jørgensen i Sønderborg, Kammertjener og Hofskrædder hos Hertug Hans Christian.

Epitafiet er ligeledes holdt i Barokstil med Figurer og godt malede Portrætter paa Kobber og Træ, signeret »Jacob Martin, 1656«.

Fofoven i Tværovalen ses Billedet af Jens Jørgensen og Hustru, om Middelbilledet grupperes Portræterne af syv Børn, to Sønner og fem Døtre. Billederne er ikke alene værdifulde paa Grund af den gode Udførelse; de viser mange interessante Ejendommeligheder, ogsaa som Kostumbilleder.

Figurerne, som holder Portræterne forestiller efter Indskriften:

1. Tobias og Saras Giftermaal. (7. Kap.).
2. Tobias og den store Fisk. (6. Kap.).
3. Rafael ledsager Tobias. (5. Kap.).
4. Vandringsmanden Rafael. (5. Kap.).
5. Rafael fordrer Sølv hos Raguel. (9. Kap.).
6. Rafael helbreder Tobias for Blindhed. (11. Kap.).
7. Rafael binder den onde Aand. (8. Kap.).

Hovedbilledet viser ligeledes Handlinger af Tobia Bog: Den unge Tobias og Rafael tager ind i Raguels Hus, 7. Kap.; Tobias Ledsager tilkendegiver sig som Erkeenglen Rafael og forsvinder, 12. Kap.; Tobias fanger den store Fisk i Tigrisfloden, 6. Kap., og Tobias med Engelen paa Rejsen til Medien, 5. Kap.

Disse Billeder har ingen Kunstværdi, de er bleven malet om i en senere Tid og man ser det gamle Billedes Konturer under den nyere Farve.

Desuden bærer Epitafiet Jens Jørgensens og Dorothea Jensens Bömærker.

Indskriften lyder:

»Jensz-Jørgensen Weilandt Fürst: Sonderb: gewesener Camerdiener vnd Hoffschneider, so Anno 1644 d. 24. Nowbr. in seinem 67: Jahr sanfft vnd seehlich dieser Welt gesegnet, Nachgelassene Frawe, die Ehr- und Tugentr: Dorothea Jensen vnd lieben 7 Kindern in der Nähe vnd ferne (haben) dieses Epitaphium Gott zum Ehren der Kirchen zum Zier und Ihnen selbsten zur Rhümlichen gedechtnis Verfertigen und anhero Setzen lassen, Anno 1668 den 12. Augusty Ist die Ehr vnd Vieltugendreiche Fraw Dorothea Jenses Nachdem sie : 73 : Jahr erreichtet in dem Herren Sanfft vnd seehlig Entschlaffen. Errichtet 1657.«

(Jens Jørgensen, forhenv. Fyrstl. Sønderb. Kammertjener og Hofskrædder, som Anno 1644, den 24. November blidt og roligt har velsignet denne Verden i sit 67. Leveaar. Hans efterladte Hustru, den ærede og dydige Dorothea Jensen, og kære 7 Børn nær og fjern har rejst dette Epitaf Gud til Ære, Kirken til Prydelse og dem selv til rosværdigt Minde. Anno 1668 den 12. August er den ærede og højdydige Frue Dorothea Jensen, efter at hun har naaet sit 73. Leveaar, blidt og saligt hensovet i Herren. — Rejst 1657).

Af de to Sønner blev den ældre, Jacob Jensen, født 1629 Borgmester i Sønderborg (1668—93), den yngre Nicolai var fyrstelig Husfoged paa Sønderborg.

3. *Ernst Baltzer*. 1653.

Epitaf i samme Barokstil. Paa begge Sider af Hovedbilledet ses to større Figurer: Justitia og Charitas. Paa Hovedbilledet Korsfæstelsen. Det er malet i yngre hollandsk Manèr og viser mange interessante Enkeltheder.

Ved Korsets Fod staar Sønnen, Arrendatoren fra Taasinge med Hustru og fem Børn og to tidlig døde Smaabørn, malet som Lig. Et tværovalt Billede foroven viser Forældrene, Ernst Baltzer og Hustru. Baltzers Bomærke findes i Vaabenform paa Epitafiet.

Epitafiet har følgende Inskrift:

»Der Wolhrnvester und Wolgelarter Herr Ernestus Baltzarn, Ist Anno 1578 den 28. May alhie geboren und Anno 1643 den 17. Xtbr. Sehlich entschlafen nachdem er 32 Jahr

Fürstl. Durchl. Stadtvoigt alhier gewesen. Sowol auch dessen Hausfraw, Die Wol: Edle viel Ehr und Tugendreiche Fr. Eva Weltzin, in Mechelnburg auff dem Adel: Gute Sammit Anno 1580 den 20. September gebohren und Anno 1645 den 8. April sehlig gestorben, haben 40 Jahre Christlich beysammen gelebet. Ihr hinterlassener Sohn, der Wol: Ehrvester und vorachtbar Jochim Ernst Baltzarn, Arrendator der Insel Torsing, hat Gott zum Ehen Seinen Sehl: Eltern zum Gedächtnis und der Kirchen zum Zier dieses setzen Lassen Anno 1663«.

(»Den velærede og vellærte Ernestus Baltzarn, er Anno 1578, den 28. Maj født her og Anno 1643, den 17. Oktober salig hensovet, efter at han i 32 Aar har været Fyrst. Durchl. Byfoged her (i Sønderborg) saavel ogsaa hans Hustru, den velædle, ærede og dydige Fr. Eva Weltzin, født i Meklenborg paa det Adel: Gods Sammit den 20. September 1580 og salig død den 8. April 1645, har 40 Aar levet kristeligt sammen.

Deres efterladte Søn, den velærede og agtede Joachim Ernst Baltzarn, Arrendator over Øen Taasinge, har Gud til Ære, til Minde om hans salige Forældre og Kirken til Prydelse ladet dette rejse Anno 1663.«)

Ernst Baltzer var Byfoged i Sønderborg. Han kom i Embedet under Hertug Hans d. Y. 1611 og beholdt denne Stilling indtil sin Død, 1643.

Sønnen Joachim Ernst Baltzer var en Tid lang kgl. Pensionarius paa Majbølgaard, hvor han døde den 9. 2. 1670. Han var gift med Hofskrædder Jens Jørgensens Datter, Marie.

Byfoged Ernst Baltzer var født i Sønderborg. Hans Fader ligger begravet i St. Mariekirken. Det fremgaar af en Notits i Kirkebogen fra 1636, da Byfoged Ernst Baltzer købte et Gravsted i Kirken, ved Siden af sin Faders Grav »vor der Süder Tür von dem Pfeiler bis an seines Vaters Grab, so breit der Gang in ihm selber ist, etc.« 1644 betales 30 M for hans Grav til Kirkekassen.

Fru Eva Baltzer døde den 8. April 1645. Den 9. og 10. April blev der ringet i to fulde Timer for hende. Der blev betalt 6 M i Klokkepenge. For at aabne Graven under Kirkegulvet betales 5 M, og »für die Wachslichter auf der Leiche« 12 Skl.

4. *Hans Jepsen*. 1650.

Barokarbejde af samme Haand som de førnævnte. Hovedbilledet forestiller Nedtagelsen af Korset i gammel hollandsk Manér. Foroven Portrætter af Hans og Cathrine Jepsen, ved Siderne Portrætter af 6 Børn, tre Sønner og tre Døtre. Male-
rierne er gode, men Maleren kendes ikke.

Amtsforvalter Hans Jepsen stammede fra Blans, født 1573. Omkring 1516 levede i Blans den arvesiddende Nis Jepsen, en Broder til Kirkeherren Thomas Jepsen, der oprettede Sct. Anna Gildet ved Ullerup Kirke. Han var Bedstefader til Hans Jepsen.

Hans Jepsen havde tjent tre Hertuger (Hans d. Y., † 1622, Alexander, 1622—1627, Johann Christian, 1627—1653) i 50 Aar som Amtsforsvalter. Han døde den 2. Februar 1650. Han var de Fattiges og Kirkens Ven. I Kirkebøgerne findes mange Optegnelser om Gaver fra ham. I Hospitalets Regnskabsbog, 1650, berettes, at han ved sin Død havde testamenteret 300 M. l. til St. Jørgen-Hospitalet og Notitsen slutter: »— — geschehen im Jahr 1650 auf Lichtmessens Tage, an welchem Tag der Sähl. Man diß Müheselige Leben beschlossen, in dem H. Jesu Sel: verscheden, und mit dem alten Simeon in Frieden gefahren.«

Hans Jepsen havde sin egen Stol i Kirken, han fik den foræret af F. N. Sekretær Friedrich Clodius den 4. Juli 1609. I Efteraaret 1618 forærede han Stolen til Kammerskriveren Hans Sievers.

Indskriften paa Epitafiet lyder:

»Anno 1650 Cathrina Jepsen dieses setzen nach dem der Wohl Ehrenvester vnd Grohs Achtbar Herr Hans Jepsen, Fürstl. Amtsverwalter alhier nachdem Ehr in dem Fürsterlichen Hause in die 50 Jahr getrew vnd redlich gedienet, Sehllich im Herrn entschlaffe, seines alters 76 Jahre. Ao. 1688 de. 19. Marty ist die viel Ehr vnd Tugentsahme Havsvfr. Cathrina Jepsen, nachdem sie 73 Jahr vnd 7 Monat in diese Stadt gelebet sanft vnd seel: entschlaffen der Seele Gott gefallen.«

(»Anno 1650 (har) Cathrina Jepsen ladet dette sætte, efter at den Velærede og Højagtbare Herr Hans Jepsen, Fyrstelig Amtsforsvalter hersteds, efter at han i 50 Aar tro og redelig

har tjent det Fyrstelige Hus, salig er hensovet i Herren, 76 Aar gammel. Ao. 1668 den 19. Marts er den ærede og dydige Husfrue, Cathrina Jebsen, efter at hun i 73 Aar og 7 Maaneder har levet i denne By, blidt og salig hensovet, hvis Sjæl maa være Gud behagelig.)

Under Hovedbilledet er Hans Jebsens Bomærke anbragt i Vaabenform. Et Brudstykke af hans Gravsten, paa hvilket samme Bomærke ses, opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

Af Hans Jebsens 6 Børn blev den ældste Søn, Johan Jebsen, Provst i Rendsborg, den anden Alexander Jepsen var Borgmester i Sønderborg, den tredie Hans Christian Jebsen, Købmand og Raadmand i Sønderborg. Af Døtrene blev den ældste, Marina, gift med Dr. Joachim Mancius, Hertug Alexanders Livlæge, den anden, Birgitte, med Amtsforvalter Johs. Steuermann i Sønderborg, den tredie, Dorothea, gift med en Heinrich Jacobsen i Flensborg.

Hans Jepsen ligger begravet i Kirken, lige foran Prædikestolen, ved Siden af Jürgen Brandts Gravsted. 1648 købte han Gravstedet for 200 M.L. Det er den højeste Pris, der er blevet betalt for et Gravsted i St. Marie Kirke.

»Kerkswaren«-Bogen melder herom Side 42 a:

»Anno 1648 ist Hr. Hans Jebsen, F. G. Amtsvorwalter ein Erbbegrebniß in der Kirche, so bevorn erenvestliche Liliendalen haben graben, bemauern und verfertigen lassen, ungefher beym Predigstuel ist verkaufft worden für 200 M.lüth.«

Liliendal var en af Hertug Hans d. Y. Hofembedsmænd.

5. *Hans Goldbeck*. 1623.

Magister Hans Goldbeck var Hertug Hans d. Y.'s Hofbarber. Han havde tjent Hertugen i mange Aar og døde den 15. Oktober 1622, Ugen efter sin fyrstelige Herres Død.

Allerede i 1613 har han sørget for at faa en Begravelsesplads i Kirken. Derom meldes i Kerkswaren-Bogen:

»Tho dersülvigen Tidl i F. G. Hofbalbar M. Hans Goltbecke eine Begrebniße, so vor unser Gnedigen Förstinnen vnd Frouwen Stole belagen, vorhofft vor 50 M. Lüb.«

Epitafiet er rejst 1623, udført i en ren Renæssancestil, i Lighed med Alteret. Der er ogsaa udført af samme Mester, Billedskærer Niels Tagsen.

Malerierne er gode, Hovedbilledet viser Korsfæstelsen, ved Korets Fod samles alle Folkeslag og af enhver Stand, Adelsmænd og Tiggere. Iblandt disse ses Hans Goldbeck, og foran Korset knæler Hustruen Sophia Goldbeck, der har ladet Epitafiet rejse.

Maleriet i Topstykket viser Opstandelsen. Billederne er malet 1621 og signeret Hans Smidt pinxit.

Da der ikke kendes en Maler Hans Smidt i Sønderborg i første Halvdel af 17. Aarhundrede, maa det antages, at det her drejer sig om Conterfeier Hans Schmidt fra Tønder, der var en fortræffelig Maler. Billederne er altsaa malet i Aaret før Goldbecks Død.

Epitafiets Indskrift lyder:

»Dies Epitaphium hat die Ehrbare vnd vieltugentsame Sophia Goldbeck nach ihrem gotsähl. Man M. Hans Goldbeck Godt zu Ehren, der Kirchen zur Zier allhie verehret vnd setzen lassen.«

Derefter følger Skriftstedet Joh. 3, 16, og derunder:

»Johannes Goldbecke pie in chro obiit Aa. 1622 -5. Octob. ætalis 63.

Sophia Goldbeck ist sehlich in dem Herrn entschlaffen, den 4. Septemb. Ao. 1651 im 73. Jahr ihres Alters.«

Hans Goldbecks Grav ligger i det nordlige Sideskib, ligger under Epitafiet. Ved Restaureringen af Kirken i 1924 blev den fundet. Paa Gravrummet kalkede Væg kunde endnu læses:

Holdbe
. Ao. . . 22.

Derefter maa det antages, at Epitafiet endnu hænger paa sin oprindelige Plads.

Hertug Hans d. Y.' anden Gemalinde, Agnes Hedwig, døde 1616 paa Sønderborg. Ved Bisættelsen i Slotskapellet, den 19. Decbr. talte Provst Johannes Monrad fra Ketting. Han talte om Hertuginde's lange Sygdom og nævnte i denne Forbindelse, at den fyrstlige Medicus Dr. Joachim Mancius saavel som »der wolerfarne Hofbalber Mester Hans Goldbeck« ikke havde forsømt noget, men Hertuginde's Liv kunde ikke reddes. (Hun døde af Tuberkulose).

Sophie Goldbeck var født 1577. Hendes Velgerninger omtales ofte i Kirkens Bøger:

Den 26. Marts 1613 fik hun efter hendes underdanige Bøn et Stolestade i Kirken af Hertuginde Agnes Hedwig.

Hun forærede en Daabskjole til Kirken. Den opbevares nu i Museet paa Sønderborg Slot. Efter Meddelelse af Provst Valentiner (1619) var den i sin Tid opbevaret i Træske med Paaskrift: »Fraw Hofbalber Sophia Goldbecks Tauffkleid«.

1640 testamenterede hun 100 M. L. som Gave til Kirken.

Omkring St. Laurentiusdag (10. Aug.) 1636 forærede hun en forgyldt Patene, som manglede paa en Kalk i Kirken. Den kostede 15 M. L.

Efter St. Jørgen-Hospitalets Regnskabsbog: »Anno 1657 den 9. September ist die viell Tugentsahme Frawe Sophia Goldbecken Schl:got: bestatiget (begravet), welchen den Armen vermachtet 30 M.- daß Gott vergelte.«

En Datter af Goldbeck, Maria, blev gift med Raadmand Peter Josten i Sønderborg.

6. *Uden Navn.* 1626.

Renæssance Epitaf af Niels Tagsen, samme Stil som Goldbecks. Hovedbilleder forestiller Forklarelsens Bjerg, det øverste Billede Jesu Daab.

Epitafiet har en forvirret latinsk Indskrift, af hvilken der ikke fremgaar, over hvem det er rejst.

De gode Malerier er signeret W. P. Fec. — Wulf Petersen. Han var en dygtig Maler og eftervises i Sønderborg fra 1625—1652. Han boede her, nævnes flere Gange i Kirkens Regnskaber, men han havde ikke Borgerret. 1631 døde hans Hustru, der blev ringet over hende 1 Time og Wulf betalte 3 M i Klokkepenge. Kort efter giftede han sig anden Gang og 1634 døde to af hans Børn. 1644 laante han 100 M af Kirkens Penge og betalte derfor en aarlig Rente paa 6 M 4 Skl. Wulf Petersen menes at være en Søn af Peter Maler i Sønderborg, hvis rigtige Navn var Peter Wulf.

Han nævnes ogsaa i Kirkeregnskabet 1638/39, da han maledet det nyanskaffede lille Offerskrin i Koret:

»Vör die kleine Laade in dem Kohr, darin die Consistenten Ihre Gaben geben, zu nachelohn, mit das Holz dazu . . .

1 M 8 Skl. Wulf Mahler dieselbe grün anzustreichen 1 M.«
1626 malede han Orgelet i Slotskapellet.

En Række Epitafier, er som nævnt forsvundne, deriblandt over Slotspræsten Nicolaus Gerhardi (opsat 1605) over her-
tugelig Raad Henrich Wallenrodt (død 1600) og over Præ-
sten Georg Brun, der døde 1631, 107 Aar gammel. (Pontopp.
D. Atlas, 428).

Detlev Brochdorps Gravsten.

Indtil Restaureringen af Kirken i 1852, da Kirkegulvet blev sænket var næsten hele Kirkegulvet tæt belagt med Ligsten. De blev taget op og solgt og mange Steder her i Byen og Omegnen finder vi dem nu liggende som Trappesten. — Det var mest de store flade Gotlandsten. Nogle ligger nu foran Indgangen til Kirken. Borgmesteren Jacob Jensens Ligsten ligger som Trappesten i Augustenborg.

Af de ældre store Ligsten er nu kun Detlef Brochdorps be-
varet. Han døde 1538 og blev begravet i den gamle Kirke.

Der er en noget slidt, men smuk Sten i Ungrenæssancestil. Den harniskklædte Ridder staar med stort Sværd og med Fjer-
baret paa Hovedet, medens Hjelmen staar ved hans Fødder. Indskriften lyder:

HIR LICHT BEGRAVEN DE DYCHTIGE VND
EHRENVESTE DETLEF BROCHDORP, AMPTMAN
THO SONDERBORG, GESTORVEN FRIDAGES
NA DER VORDKVNDINGHE MARIE IM
MDXXXVIII JAR, DEN GODT GENEDICH SI.«

(Her ligger begravet den dygtige og ærbare Detlef Broch-
dorp, Amtmand i Sønderborg, død Fredagen efter Marie Be-
budelse i det 1538te Aar, Gud være ham naadig.)

Stenens Udførelse tilskriver C. A. Jensen Billedhuggeren Morten Bussert, der i Tiden fra 1536 indtil sin Død 1553 har udført en Række Ligsten i Gotlandsk Kalksten. Et kendt Ar-
bejde af Morten Bussert er Absalons Gravsten i Sorø Kloster-
kirke, der blev fornyet i 1536. Et andet Arbejde af Bussert, Maurids Sparrers Ligsten i Lunds Domkirke, har stor Lighed med Brochdorps Gravmæle.

Detlev Brochdorps Gravsten

Detlev Brochdorp blev udnævnt til Amtmand og Lensmand paa Sønderborg 1526. Hans Navn er kendt fra Kong Christian II's Fangenskab paa Sønderborg. De fire Adelsmænd, som førte den fangne Konge til Sønderborg, 1532, Oto Krumpen, Knud Petersen Gyldenstjerne, Godske Ahlefeldt, som var Amtmand paa Nordborg, og Iver Reventlow, var det paa-lagt, at aflevere ham til Lensmanden paa Sønderborg Detlev Brochdorp. St. Laurentiusaften 1532, Fredagen den 9. August, Aften mellem Kl. 8 og 9, førtes Kongen over Vindebroen, hvor han modtoges af Lensmanden. Han skulde bevogte den kongelige Fange og nogle Dage efter mødte han Kong Frederik i Flensborg, hvor han blev edfæstet paa de Forpligtelser der var paalagt ham.

Brochdorp var ejer af Vindeby ved Egernfærde og hørte til Ridderskabet. Han regnes som den bedste i Kongens Tjeneste. Da Hertug Frederik af Gottorp lod sig hylde som Konge i Viborg 1523, holdt Detlev Brochdorp Flensborghus, saalænge der var ham muligt, for Christian II, derefter gik han over i den nye Herres Tjeneste og ombyttede senere Flensborg med Sønderborg. Han overlevedes af sin Hustru, Margrethe Rantzau, der senere kaldtes Fruen paa Vindeby.

Efter Kong Frederiks Død hørte Brochdorp til Christian III mest fremragende Hærførere. Han førte en høj Kommando baade ved Øksnebjerg og i Lejren foran København, han maa altsaa have været fraværende i disse Aar.

Detlef Brochdorp døde paa Sønderborg den 29. Marts 1538 og Kongen udstedte under 17. Maj et aabent Brev til Indbyggerne i Sønderborg Len om, indtil videre at adlyde Husfogden paa Sønderborg Slot, Jørgen von der Herberge. Den 28. Juni samme Aar udnævntes Breide Rantzau til Lensmand paa Sønderborg og han indgik samme Forpligtelse i Henhold til den fangne Konge, som Detlev Brochdorp.

Gravstenen er nu anbragt paa Væggen ved Siden af Vestdøren.

Andre Gravsten.

Paa den sydlige Orgelpille er anbragt to mindre Gravsten. Den ældste, fra 1570, har haft sin Plads i den gamle Kirke.

Den bærer Indskriften:

»Ao. 1570 d. 3. april starf marrin
mattes dochter der Got gnade.«

(Anno 1570 den 3. April døde Maren Matzens Datter som Gud være naadig).

Maren var Datter af Raadmand Hans Matzen og Hustru, der 1600 skænkede Døbefonten til Kirken, som det fremgaar af Fontens Indkrift, ogsaa til Minde om deres Datter Maren, som døde i det 70. Aar.

Under Indskriften bærer Stenen Matzens Familievaaben, en Ørneklo med Kugle, ligesom paa Døbefonten.

Den anden Gravsten paa Orgelpillen er over Raadmand Hans Michel Ahlmanns Begravelse. Den ligger under Gulvet lige foran Pillen.

»Dieses Begräbnis gehörer Hans Michel Ahlmann, Rathsherrn allhie und seiner geliebten Ehe-Frau Cicilia Ahlmanns und ihren Erben erblich.«

Stenen viser et godt Arbejde. De øverste Hjørner bærer Englehoveder, de nederste prydes af Symboler, Timeglas og Dødningehovede. Graven er under Kirkegulvet foran Mindetavlen. Den gemmer Støvet af Hans M. Ahlmann, født 1692, død 1768. hans Hustru Cicilia, f. Stenlose, født 1712, død 1791, desuden Ahlmanns Svigerdatter, Christiane Ahlmann, født Thulen, død 1809.

Mod Nordvæggen foran Orgelet staar en Sandstensplade. Hvad Udførelsen angaar, er den uden Værdi. Den er et Minde om Generalmajor Greve Detlev von Tramp, Kommandør for et Kavalleriregiment i Sønderborg. Han boede i Ernst Günthers Palæ og hans Familie blev ramt af en sørgelig Skæbne: Greven, Grevinden og en Søn døde i Aaret 1750, en 20-aarig Datter var død 1742.

Stenens Indskrift:

»Hier : unter : ruhet : der : weil : Hochgeb : Hr : Gen :
Mai : und : Graf : P : D : v : Tramp : geb : Ao : 1678 :
d : 12 : Jul : gest : Ao : 1750 : d : 24 : Nov : mit : sein :
Gemahlin : (: A : Gräfin : v : Tramp : geb : Ao : 1689 :
d : 2 : Janu : gest : Ao : 1750 : 17 : Nov : so : auch : ein :
Sohn : C : P : C : weil : Capitaen : Graf : v : Tramp :

geb : Ao : 1720 : d : 3 : Sep : gst : Ao : 1750 : d : 29 :
Nov : und : eine : Tochter : C : L : Gräfin : v : Tramp :
geb : Ao : 1722 : d : 25 : Nov : gest : Ao : 1742 : d : 17 :
August :«

Stenen har før ligget over Graven, under Hovedgangen. Foruden de nævnte hviler endnu i Graven en anden Datter af Greven, Komtesse Sophia Magdalene v. Tramp, født 1729, død 1780.

Krucifikset

Det sentgotiske Krucifiks er én af de faa Genstande, der har været i den gamle Kirke, et godt Arbejde, med Evangelistsymbolerne i de kvadratiske Korsender.

Da den nye Kirke i 1600 skulde tages i Brug, fik Peter Maler det Hverv at pudse det op og forgyldte det, sammen med to smaa Billeder, og anbringe den foran Koret. For dette Arbejde fik Peter Maler iflg. Kirkens Regnskab 3 M.

Indtil 1624 har Peter Maler udført forskellige Arbejder i Kirken, han blev begravet den 7. August 1625. Peter ejede et Hus i Sønderborg, det var straatækt. Iflg. en Forordning fra Hertug Hans d. Y. maatte ingen Huse i Byen tækkes med Straa. Det var for Brandfarens Skyld. Peter Malers Hus trængte til nyt Tag. Han bad derfor Hertug Hans om Lov til at fornye Huset med Straatag, da Tagstolen ikke var stærk nok til at bære Tegl. Hertugen gjorde en Undtagelse og gav Peters Ønske Medhold. Bønskriftet, fra 1621, med Hertugens Paategnelse findes i Landsarkivet i Aabenraa.

Peter Malers Hustru døde i 1622, han betalte 24 Skl. i Klokkepenge og den 22. Juni 1609 blev iflg. Kirkeregnskabet »für Peder Malers Kindt ein Verndel Stunde mit allen Klocken gelüdt,« og derfor betalt 12 Skl.

1614 malede han Prædikestolen i Dybbøl Kirke for 40 M, 1615 stafferede han Prædikestolen og udførte andre Malerarbejde i Sønderborg Slotskirke. 1614 malede han Prædikestolen i Nybøl Kirke. Ved Restaureringen af Prædikestolen i Nybøl i 1950 fandt Konservator Andersen følgende Indskrift: »Anno 1614 ist die Predigstoel staveret. P. W. (Peter Malers rigtige Navn var Peter Wulf.

To Skibsmodeller

To store Skibsmodeller er anbragt hver i et af Sideskibene. I Sydskibet Fuldriggeren »Virginia«. I Skibets Kahyt ligger et Dokument med følgende Ordlyd:

»Gehehen 17. August 1900.

Das Schiffsmodell »Virginia« ist der Kirche zu Sonderburg vom hiesigen Seemannsverein vermacht worden und von Schlossermeister Wenzel und Malermeister Leimand, z. Zt. Kirchenältesten, im rechten Seitenschiff der Kirche angebracht.

Das Schiff ist das größte Kauffahrtsschiff, welches bis Dato in Sonderburg gebaut ist.

Soli dea gloria!«

Desuden findes i Khyten en Fortegnelse over Sømandsforeningens Medlemmer fra Aaret 1900.

I det nordlige Sideskib, lige over for »Virginia« hænger Modellen af den næststørste Fuldrigger i Sønderborgs gamle Handelsflaade: »Triton«.

»Triton« er omkring 1880 skænket til Kirken af Kaptajn Georg Nielsen i Sønderborg, der i sin Tid har sejlet med »Triton«.

Begge Skibe er bygget paa Hanschilds Værft i Sønderborg.

»Virginia« er bygget 1855, en Fuldrigger paa 355 Clstr. 1861 gik Skibet under. Det var paa en Rejse fra Kronstad med en Ladning Brødmel til den russiske Garnison i Wladiwostok. Ved Kap det gode Haab sprang Skibet læk og sank. Besætningen gik ombord paa et forbipasserende engelsk Skib »Roi Edvard«, der landsatte dem i Capstad. Skibets Fører var Kaptajn Prehn fra Sønderborg. Modellen er 2,25 m lang, bygget af Heinrich Hauschild.

»Triton« ligeledes bygget i Sønderborg 1858, var paa 252 Clstr. Kort efter 1880 blev Skibet solgt til Norge. Dets sidste Kaptajn var Giveren, Kaptajn Nielsen.

Disse Skibsmodeller er Minder om Sønderborgs Stortid som Søfartsby, da stolte Sejlere, bygget paa Byens Værfter pløjede alle Verdenshave og gjorde Sønderborgs Navn kendt Verden over, ikke mindst i det fjerne Østen.

Klingpungene

Kirkens Donationsbog beretter, at Hr. Hans Thomsen 1663 forærede to nye Klingpunge til Kirken.

»Ao. 1663. Noch hatt Hr. Hans Thomsen bei Ablegung seiner Kirchenschworenschaft vnsrer Kirchen ein par neue Klingbeutel von schwarz samt mit Silber übereiet, seine liebe Fraw ein par drillen Handtwele bey der Taufe zu Gebrauch vorehret, welches wir rühmen und Dank sogen.«

Disse Klingpunge maa have været ubrugelige i 1767, da der blev givet to nye Punge til Kirken:

1. Rød Fløjlspose med Sølvbaand og to Sølvklokker. Indfatningen er af Sølv med smukt indgraveret Ornament, Monogram »P. I.« og Aarstallet 1767. Den er et Arbejde af den af Sønderborgs dygtigste Guldsmede i 18. Aarhundrede, Peter Janssen. Monogrammet taler for, at Jansen selv er Giveren. Jansen var født Nordmand. Der kendes mange af hans Arbejder, der alle vidner om stor Dygtighed. Jansen døde i Sønderborg 1800.
2. Rød Fløjlspose med Guldbaand og Sølvfatning. Den er en Gave fra Hertug Frederik Christian (den ældre) af Augustenborg, hvis Monogram med Aarstal 1767 er indgraveret. Guldsmedens Mærke er F. A. J., hans Navn kendes ikke.

Efter at Klingpung-Offeret var afløst, har Menighedsraadet ladet de to Klingpunge opbevare i Museet paa Sønderborg Slot.

Lysekroner og Lysearme

Foruden de tre store Lysekroner i Hovedskibet ejer Kirken flere Lysearme, som vel er en Beagtigelse værd. Tre af disse er — ligesom Døbefonten — Faddergaver til den nye Kirke, 1600.

Paa den nordlige Pille, mod Præsteværelset findes en smuk Messingarm med Indskriftsplade:

»Dissen Luchter hefft Kerten Petersen van der Wismar der Keren tho Sunderborch vorert im Jahre 1600«.

Desuden bærer Pladen Giverens Bomærke.

Karsten Petersen var født i Wismar. Han var fyrstelig Amtsskriver i Sønderborg og nævnes ofte i Kirkens Regnskaber som Kirkens og de fattiges Velgører.

1591 købte han for sig og sine Arvinger en Stol i den gamle Kirke, »lige bag ved Borgmesterens Stol«, for 4 M 10 Skl. I flere Dokumenter kaldes han »Karsten Amptschri- ver«. Efter alt at dømme har han været en ret fornem Mand. 1604 købtes et Gravsted i Kirken, »im Gang bi der Süder Dör, vor dem Piler, beien der Matzens Begreffnisse, dassüloist och F. G. gewesener Amtsschriwer Karsten Petersen begrauen licht«. Derefter har Karsten Petersen været død i 1604 og ligger begravet foran Orgelet.

»Süder Dör« er den nuværende Indgang ved Orgelet, og »Vester Dör« den tilmurede Dør i Vestgavlen under Taarnet, Kirkens tidligere Hovedingang. Østdøren har formodentlig været Præstedør før Sakristiet blev bygget.

En anden Lysarm ved Siden af Sakristidøren, er 1601 for- æret af Raadmand Mathias Brandt. Den bærer Giverens Nav- nebogstaver M. B. og følgende Indskrift:

»Mathias Brandt Radtmann hefft disse Luchter Got und der Kerk tho Sonderburg tho Ehren geschenket«.

Mathias Brandt var ogsaa Kirkeældste i en længere Aar- række. Han ligger begravet i Kirken sammen med sin Hustru Margarete Matzen. Den 11. Marts 1611 købte han en Be- gravelse i Kirken. »lige indenfor den vestre Kirkedør« for 110 M. L.

En Lysarm, anbragt paa Hertugsstolen, er ligeledes fra 1600 og foræret af

»Andreas Petersen Tegelman«.

I Sakristiet findes en lignende uden Indskrift.

Lysekronen, nærmest Alteret, er skænket til Kirken 1634 af Johannes Hildesheims Enke. Kronen er delvis fornyet. Kerkswarenbogen melder:

»Anno 1634 hatt S. Johannes Hildenheimbs Witwe einen Messinge Kron in die Kirche zur Ehren Gottes vorehret, davor se hier Zeitlich und Endlich Ewigen Ruhm haben wird.«

Den anden, midt i Skibet er et prægtigt Arbejde fra 1653, lavet i Nürnberg. Den 7. Februar 1654 blev den anbragt i Kirken. Foroven sidder Jupiter paa Ørnen. Kronen er en Gave fra Benedikt Brandt. I sit Testamente havde han bestemt et Beløb til Anskaffelsen af en Lysekrone, som Arvingerne derefter lod udføre i Nürnberg. Indskriften lyder:

»Dies Krone ist von dem Seeligen Herrn Benedict Brandt vorehrt, wie Er denn solches sein letztes der Kirchen in Sonderburg versprochen, als haben die samtlichen Erben selbige im Jahre 1653 Gott zu Ehren und der Kirchen zu Zierde in Nürnberg verfertigen lassen.«

Om denne Gave berettes i Kirkebogen:

»Der weylantd Ehrenvester und achtbare Sel. Benedicks Brandt, vornehmer patricius allhier, hett kurz von seinem sählich Ende Gott zum Ehren und der Kirchen zum Zier eine schöne Krone vorehret, welche auch die samplichen Erben herbei geschaffet und in der Kirchen hinhängen lassen, so geschehen den 7. February im Jahre 1654, welches der allerhöchste mit himlischer Herzlichkeit dem sahligen Gesellen vergelten wolle«.

Den tredie, nærmest Orgelet, er seksarmet og prydet med en Dobbeltørn. Det antages, at det er den Lyskrone, der omtales i Kerkswarenbogen Side 31:

»Noch in densülbüigen Jahre (1601) heft Karsten Laurensen und sein Bruder Peter Laurensen, thom Kiele wanhaftig, der Kerken tho Sonderburg gegeben und vorert ein messinges Kron, so gekostet in Alles 10 Daler«.

Derefter har Karsten Laurensen og hans Broder Peter Laurensen boende i Kiel, foræret denne Lysekrone til Kirken i Aaret 1601.

Kirkens Klokker

Indtil Taarnbygningen blev opført i 1883, havde Kirken 4 Klokker. Den største var støbt i 1713 af Johann David Kriesche i Egernførde. Den næststørste og ældste var en Gave fra Hertug Hans den Yngre og støbt under Kirkens Ombygning 1597 af Melchior Lucas i Husum. Denne Klokke har været et fuldendt Kunstværk, baade i Støbning, Ornamentik

og Klang. Desværre var begge Klokker revnet, og havde deraf urene Toner. Derfor besluttede Kirkeraadet at lade disse Klokker støbe om, tilligemed to mindre Klokker, for at faa tre nye Klokker til det nye Taarn.

Ifølge en senere Beslutning blev de to mindre Klokker her, for at anbringes i Slagværket for det nye Taarnur.

Det er de to smaa Klokker, som nu hænger paa Taarnets Sydside. De to Klokker, som blev omsmeltet, havde tilsammen en Vægt paa 2825 Pund.

De to smaa Klokker har følgende Indskrift:

1. »Soli deo gloria. Anno 1763,
Kommt zum Beten, kommt zum Singen,
wenn ihr meinen Klang hört klingen.«
(»Kom til Bøn, kom til Sang,
naar I hører paa min Klang«.)
2. »M. L. Leonhardus Pagmanno
Susa praeposito Sunderburgensis

Anno 1682.«

Af de 1883 omsmeltede Klokker havde den ældre som Indskrift:

»Verbum domini manet in aeternum.«
(Herrens Ord bliver evindeligt.)

Paa Forsiden:

»Landanto dominum omnes gentes.
Psalm CXVII.«

(Ps. 117: Lov Herren, alle Hedninger,
priser ham, alle Folkestammer!)

Paa Bagsiden:

I nomine S. Trinitatis duce Holsatiae Johanni Christian III regis Daniae folio imperante Sunderburgensis per Melchiorum Lucam me fundi currorant Anno MDXCVII.

(I den hellige Treenigheds Navn, under Regeringen af Hertugen til Holsten, Herr Johan, Søn af Christian III, Konge af Danmark, lod Sønderborgerne mig støbe ved Melchior Lucas Anno 1597.)

Den yngre og større Klokke havde som Paaskrift:

»Soli deo gloria. Anno 1763.«

Paa Forsiden:

»Psalm 66,8: Lobet Ihr Völker Unsern Gott. Lasset
Seinen Ruhm weit erschallen.«

(I Folkefærd! lover vor Gud, og lader Røsten høres
til hans Pris.)

Paa Bagsiden:

»Aus reinem Erz bin ich geflossen.

Johann David Kriesche zu Eckernförde hat mich
gegossen.«

(»Af ren Ertz flød jeg, Johann David Kriesche i
Egernförde støbte mig.«)

En ældre Klokke, med en Vægt af 127 Pund, støbt 1589 i
Lybæk og en fra 1598 (Melchior Lucas, Husum) er enten
bleven omstøbt eller solgt. Ligeledes har Kirken 1653 og 1655
faaet ny Klokker.

I Kirkens Donationsbog berettes: »Ao. 1652 hat der Ehren-
veste und vornehme Claus Paulsen zu der neuen kleinen
Glocke der Kirchen vorehret 50 M lbsch., welche baldt nach
deß Sähl. Mannes Todt sind richtig eingeliefert worden, wel-
ches Gott mit himmlischer Freude vergelte.« — Denne Penge-
gave er blevet anvendt til denne i 1653 omstøbte Klokke.

Om den sidste, fra 1655 melder den gamle Kirkebog:

»Anno 1655 hatt der Ehren-Vester achtbare und woll-
vornehmer Herr Peter Paulsen eine schöne Klocke
Unsre Kirchen vorehret, nemelich die groseste unter
den beiden kleinsten, welcher in der heilige Weih-
nachten zum ersten geläutet worden; Gott der reiche
Vergelter belohne ess, hier zeitlich, dort Ewig.«

Denne Notits i Kirkebogen meddeler os altsaa, at de for-
nemme Peter Paulsen i Sønderborg har foræret Klokkeren 1655,
og at den ringede for første Gang til Julen samme Aar: —

De tre Klokker til det nye Taarn blev støbt af J. J. Rad-
ler & Söhne i Hildesheim. De kunde ringe for første Gang til
Morten Luthers 400-aarige Fødselsdag, den 10. Novem-
ber 1883.

Klokkerne havde en Vægt paa 1) 2730, 2) 1589 og 3)
817 Pund.

De to største af de nye Klokker maatte under den store Krig 1914—18 dele Skæbnen med saa mange af vore gamle smukke Kirkeklokker. De blev taget ned og sendt bort for at omsmeltes til Krigsmateriel. Det var en Haardhed, næsten en Haan mod vore Kirker, at disse gamle Malmklokker, som i Aarhundreder havde raabt ud over By og Land:

»Kom til Bøn kom til Sang,
naar I hører Malmens Klang«

skulde sprede Død og Fordærvelse i Modstandernes Rækker, Modstandere, der ikke kendte hverandre, der var Brødre og — Kristne. Men det var Krigens Elendighed. —

Den 18. Juni 1917 blev Klokkerne taget ned og sendt bort. Den største, St. Petriklokken, bar Indskriften:

»Manet domini verbum et aeternum.
In nomine S. Trinitatis Guilhelmo Germaniae
Imperatore, Borussae Rege, Sunderburgensis turri
perfekta me fundendam curaruat
Anno MDCCCLXXXIII Radler et Filii Hildesiae.«

Paa Bagsiden var anbragt et Reliefbillede af St. Petri.

Den anden Klokke, som afleveredes, havde paa begge Sider et Reliefbillede af Luther og paa Forsiden Indskriften:

»Soli deo gloria.
Gottes Wort und Luthers Lehr
vergehen nun und nimmermehr.
Uns goss J. J. Radler u. Söhne
Hildesheim.
Lobet ihr Völker unseren Gott, lasset
seinen Ruhm weit erschallen.
Psalm 66, v. 8.«

Den mindre af de tre Klokker, som vi fik Lov til at beholde, er »Lutherklokken«. Paa den staar der:

»Ehre sei Gott in der Höhe!
Die Lebenden ruf ich ins Gotteshaus
Die Toten geleit ich zur Ruhstatt hinaus,
Mit allen sei Gottes Friede!

Am 10. und 11. November 1883 bei der Gedächtnisfeier des 400jährigen Geburtstage Dr. Martin Luthers, wurde ich zum ersten Male geläutet.

Uns goss J. J. Radler u. Söhne
Hildesheim Anno 1883.«

De nye Klokker

Efter at de to store Klokker var taget ned og den 18. Juni 1917 var sendt bort, for at omsmeltes til Krigsbrug, maatte Kirken hjælpe sig med den lille Lutherklokke indtil 1921.

I 1918 begyndte en Landsindsamling til en Nationalfond med det Formaal, at forsyne de Kirker i Nordslesvig, der havde maattet afgive Klokker, med nye Kirkeklokker.

I Efteraaret 1921 modtog Menighedsraadet for Sønderborg Kirke to nye Klokker som Gave fra Nationalfonden, og der kunde rings med dem første Gang til Gudstjenesten den 13. November samme Aar. Med Klokkerne sendtes et kunstnerisk udført Gavebrev, i hvilket Klokkernes Tilblivelse skildres. Dette Gavebrev opbevares i Kirkens Arkiv og lyder:

Til Sønderborg Kirke

Da Tiden var inde, at Sønderjyderne efter et halvt Hundreaars Trængsel kunde kræve at komme hjem til Danmark, opstod der i deres gamle Fædreland fra flere Sider det Ønske, at der i Slesvigs Kirker saa langt ned, som Grænsen maatte blive sat, i Stedet for Klokker, der var nedtagne og omstøbte til Krigens Brug, skulde ophænges nye ved frivillige Gaver fra det danske Folk. Denne Tanke blev almindelig forstaaet og optaget, ikke blot som Tegn paa et medborgerligt Sindelag til at hjælpe og bøde, hvad Krigens har ødet, men som et Udtryk for den store Folkeglæde: at Modersmaalet paany kan lyde frit over Fædrenes Jord.

Til Vidne om disse Grunde til Gavens Fremkomst ledsager dette Brev Sendingen af 2 Klokker til Sønderborg Kirke.

Den største Klokke har en Vægt af 2330 Kilo, og Malmen bestaar af 3 Dele Kobber og 1 Del Tin.

Klokkens Tone er ES. Svingningstallet 157. Den kunstneriske Udsmykning er tegnet af Karl Beier.

Klokkeverset er skrevet af Vilhelm Andersen og lyder saaledes:

Til at samle danske Sjæle
gav mit Folk mig atter Mæle.
Jesus, Frelser og Forsoner
Frels dit Folk ved mine Toner.

Foroven bærer Klokken Indskriften:

De Smithske Støberier i Aalborg gjorde mig, og det danske Folk gav mig til Sønderborg Kirke i Genforeningsaaret 1920.

Den mindre Klokke har en Vægt af 1214 Kilo, og Malmtonen bestaar ligeledes af 3 Del Kobber og 1 Del Tin.

Klokkens Tone er ER GES. Svingningstallet 186. Dens kunstneriske Udførelse er tegnet af Karl Beier. Klokkeverset er skrevet af Vilhelm Andersen og lyder saaledes:

Lover Herren gamle, unge
Løst er nu den danske Tunge
Til at samle danske Sjæle
Gav mit Folk mig atter Mæle

Foroven bærer Klokken Indskriften:

De Smithske Støberier i Aalborg gjorde mig,
og det danske Folk gav mig i Genforeningsaaret 1920.

Naar nu Klokkerne atter lyder over det ved Troskabens og Kærlighedens Kraft genvundne Land, ligger deri den Bøn, at Frelsens Ord paa Folkets Maal maa vare og vokse, mens Malmen har Mæle.

September 1921.

Nationalfonden af 1918 til Anskaffelse af Kirkeklokker til Sønderjylland.

Gravene under Kirkegulvet

Ved Kirkens Hovedstandsættelse i Efteraaret 1924 blev der lagt nyt Gulv. Det gamle Gulv blev brudt op og det nye Gulv fik et Betonunderlag. Ved dette Arbejde kom der allerede Begravelser tilsyne og ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at Kirken dækker over 60 Begravelser.

Kirken skulde være færdig til Julen og Tiden — heller ikke Pengepungen — tillod en virkelig Undersøgelse af

Kirkens Grund. Alligevel kunde en Del af Gravene undersøges og for manges Vedkommende kunde det bestemmes, hvis jordiske Levninger de gemmer.

Gravene er muret af Munkesten, Kamrets Inderside er pudset og kalket og ofte forsynet med sortmalede Indskrifter, Navne og Skriftsteder. Dybden er gennemgaaende 1,60 Meter og Bunden er belagt med Munkesten. Kamrene har været fladt hvælvede, men alle Hvælvinger var slaaet ned, med Undtagelse af en Grav, tilhørende Præsteslægten Vette-Clausen. Der er sikkert sket ved Restaureringen i 1852, da Kirkegulvet blev sænket og Kirkestolene fornyet.

Kisterne staar, saavidt de endnu er bevaret, i fint hvidt Havsand. Den øverste Del af Gravrummene var fyldt med Murbrokker og andet Fyld fra denne Ombygning. I Sidegangene fører Varmeledninger igennem en Del af Gravene, saa at en Undersøgelse her var vanskelig.

Gravene 1—5 kan ikke bestemmes, da der ikke fandtes Indskrifter, det samme gælder for Gravene 18, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 38, 42, 52—56, 58, 59.

6. Hinrich von Wallenrodt, Hertug Hans d. Y.' Sekretær.

7. Magister Nicolai, Præst i Sønderborg fra 1589 til sin Død 1624. Han købte Gravstedet 1615, det var »beliggende mellem Junker von Wallenrodts og Magister Goldbeches« (Kerkwarenbook). En større Indskrift har været paa Kamrets Østvæg, men den er ulæselig, kun Navnet og enkelte Ord af et Skriftsted kunde tydes, »Ich bin die Auferstehung und das Leben«.

8. Magister Hans Goldbeck (s. Goldbecks Epitaf).

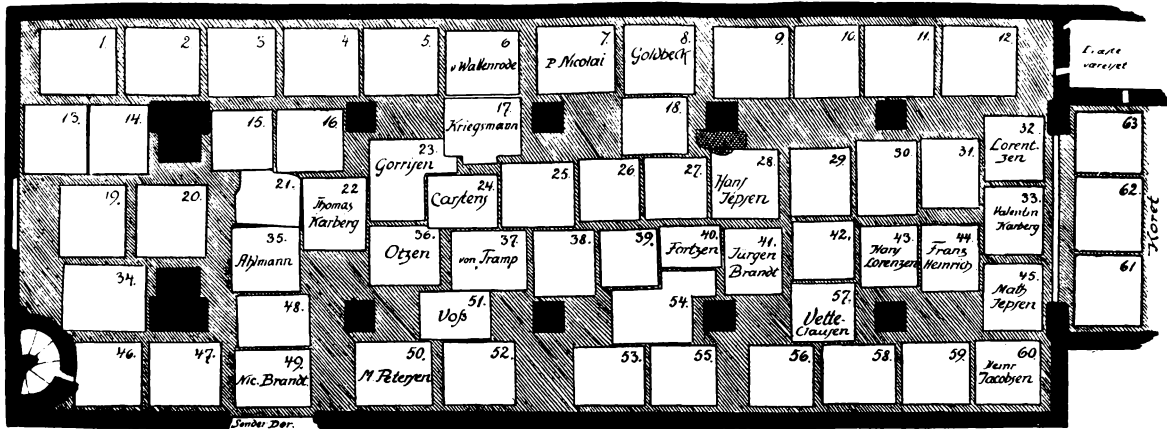
9-10 kunde ikke nærmere Undersøges da Varmeledninger fører gennem dem.

12. Muret Grav foran Sakristiet. Ingen Indskrift.

13-15 Gravene er for en stor Del udfyldt med Beton. Det er sket ved Taarnbygningen i 1883, for at øge Pillens Bæreevne.

16. Smukt udmuret Grav uden Indskrift. Der staar tre Kister i Bunden.

17. Heinrich Kriegsmann. Indskrift paa Østvæggen:
 Heinrich Kriegsmann
 1794
 Her hviler Købmand Heinrich Kriegsmann † 2. 1. 1797,
 82 Aar gammel, og hans Hustru Maria Christina, født
 Karberg, † 9. 9. 1794.
19. Udfyldt med Beton, vel for at støtte Kirkens Vestgavl.
20. Uden Indskrift. Der staar flere Kister i Rummet.
21. Dette Gravrum viser en mærkelig skæv Form. Muren
 bestaar af en Blanding af Mursten og Kamp, der kan
 tyde paa, at den stammer fra den gamle Kirke. Der
 findes ikke Spor af Indskrifter eller Dekorationer paa
 Væggene.
22. Thomas Karberg, Købmand i Sønderborg, som iflg.
 Indskriften paa Gravens Nordvæg døde d. 5. Februar
 og blev begravet den 11. Februar 1794. Han var gift
 fire Gange:
1. Anna Maria, født Knudsen † 1741
 2. Helena, født Boysen † 1754
 3. Anna Maria, født Petersen † 1768
 4. Margrethe Dorthea, født Schmidt † 1815
23. Gorrissen. Graven er bygget i en mærkelig Vinkelform.
 Indskriften paa Vestvæggen:
 »Hier Ruhen Die Gebeine Seel. Herrn Rathsver-
 verwandten Johannes Friedrich Gorrissen, so Anno
 1726 geböhren, gestorben Anno 1791 den 20. Sep-
 tember.
 Ich habe Lust abzuscheiten und bey Christo zu sein,
 welches auch viel besser wäre.«
 Indskriften er omgivet af rige Blomsterornamenter
 malet med sort Farve.
24. Carstens. Grav til to Kister. Indskrift paa Vestvæggen:
 »Seel. Gerhard Wilhelm Carstens Erben«.
 Her hviler Købmand G. W. Carstens og Hustru
 Helena Maria, født Karberg, † 22. 11. 1786.

Gravene under Kirkegulvet

28. Hans Jepsen, død 1650 (sml. Epitaf Nr. 4)
I Gravrummet staar et større Antal Kister.
32. Lorentz Lorentzen. Navnet Lorentzen findes paa Gravenes Vestvæg. Resten af Indskriften er ulæselig. Efter Kerkwaren-Bogen købte Lorentzen i 1658 en Grav »negest dem Chor«. Det maa være den.
33. Valentin Karberg. Indskriften findes paa Østvæggen. Her hviler han med sin Hustru Helene, født Christensen. Det er samme Valentin Karberg, der 1730 forærede den smukke Sølv-Oblatdaase til Kirken.
34. Graven er fyldt med Beton, ligesom Gravene 13—15.
35. Ahlmann. (sml. Ahlmanns Gravsten i Kirken). Det var Familiens Ønske, at denne Grav blev nærmere undersøgt af Forfatteren. Den gemmer tre Kister:
1. Hans Michael Ahlmann, Raadmand i Sønderborg † 1768.
 2. Hans Hustru Cecilie Ahlmann, født Stenlose † 1791.
 3. Christiane Ahlmann, født Thulen, † 1809.

Indskriften paa Nordvæggen:

»Hier ruhen die Gebeine unseres Vaters und Freundes, der Ratsverwandten Hans M. Ahlmann, geb. 1692, gest. 1768 und unserer Mutter und Freundin Cecilia Ahlmann, geb. 1712 den 1. Ap., gest. d. 7. Febr. 1791, lebte 22 Jahre Jgfr. und 34 Jahr verh. und 23 Jahr Witwe«.

Paa Vestvæggen:

»Hier Ruhet Meine vortreflige gute Frau Christiane Ahlmann geb. Thulen, geb. in Flensburg d. 29. Sept. 1738, Hochzeit in Sonderburg 1769, gestorben d. 15. Aug. 1809, 31 Jahr Jfr. 40 Jahre verheiratet, Mutter zu 2 Sön - ein Tochter.«

Gravens Størrelse er 2,00 m i Øst-Vest, 3,10 m i Syd-Nord og 1,75 m dyb.

36. Otzen. Indskrift paa Østvæggen:
 »Dieses Begräbnis gehört dem Ratsverwandten
 Friedrich Otzen und seinen Erben.«
 Derunder ses Spor af en ældre Indskrift.
37. v. Tramp (sml. Tramps Gravsten i Kirken).
 Den øverste Del af Nordvæggen er ødelagt og en Del
 af Indskriften ulæselig.
 » . . . P. D. von Trampen und
 ihrer Vamilie. Ao. 1750.«
 Derunder:
 »Comtesse Sophia Magdalena von Trampe, geboh-
 rene Gräfin von Trampe, gebohren 1729 den 2.
 July, gestorben 1780 d. 9. Oktober Ihres Alters 51
 Jahr 3 Monate 7 Tage«.
 Comtesse v. Tramp var en Datter af den 1750 afdøde
 Generalmajor v. Tramp. Hun blev bisat den 16. Ok-
 tober. Dagen efter blev der ringet for hende i 6 Timer
 og der betaltes 18 M i Klokkepenge.
39. Paa alle fire Vægge større Indskrifter, paa Nordvæggen
 læses følgende Brudstykker:
 » . . . sens, gebohrne M . . . gebohren Ao. 1707 den
 16. May, gestorben 17 . . .
 S. G. G. S.
 Paa Sydvegggen:
 »Ich lig und schlaffe gantz mit Frieden, denn allein
 Du Herr hällfst mir das ich sicher Wohne.
 Ach lieber HERR Jesu, wecke uns auff, Das wir
 mögen bereit seyn, wenn Dein Sohn kumtt, ihn mitt
 Freuden zu emfahn.«
 Paa Vestvegggen:
 »Ich weis das mein Erlöser lebt, Er wird mich her-
 nach vom Tote wieder aufwecken.«
40. Fortzen-Simonsen. Denne Begravelse har tilhørt Her-
 tugens Amtsskriver Hans Simonsens Enke. Ordene »Si-
 monsen« og » . . .tschreiber« kan endnu læses af Ind-
 skriften paa Gravens Nordvæg, desuden Aarstallet
 1638. Maaske er Hans Simonsens Enke død og begrav-
 vet i dette Aar.

Begravelsen nævnes i Kerckwaren-Bogen Aar 1621:
»Anno 1621 by der Kerckenrechenschop is dem Caplam
alhyr Johan Fortzen, im Gange midden in der Kirche
eine Erfbegräfnisse, so breit als tho twen Sarchen
vorhofft vor 60 M. l.«

Efterskrift fra 1627:

»Diese Begreiffniss hat H. Johannes Fortzenis Ao. 1627
Seelich Hans Simonsen, F. G. Anschreibers Hinterlas-
senen Wittwen wieder übergeben vnd Ihr zum Begräb-
nis vorkofft vor 70 M. l.

41. Jürgen Brandt (sml. Epitaf Nr. 1), af Indskriften paa Østvæggen kan kun læses: »Cathrina Brandes«. Hun døde 1637.
43. Hans Lorentzen. Af en forvasket Indskrift paa Rum-
mets Østvæg kan kun læses » . orentzen« og Aarstallet
»Ao. 163 . .«. Det maa antages at denne Grav har
tilhørt Raadmand Hans Lorentzen, hvis Enke iflg.
Kirkebogen 1627 købte en Grav »in den middelsten
Kerchengange« for 40 M. l.
44. Franz Heinrich. I denne Grav findes ingen Indskrifter,
men efter Kerckwarenbogen købte Franz Heinrich
1636 en Grav »zwischen Andreas Jepsen (Nr. 45) og
Hans Lorentzen (Nr. 43). Der kan altsaa ikke være
Tvivl om Graven har tilhørt ham.
45. Mathias Jepsen. Indskriften:
»Rathsverwandter Mathias Jepsen und seinen
Erben Erblich.«
1615 købte Andreas Jepsen »eine Erffbegrebnisse in der
Kirchen im Gange nedden dem Predigstoel. — Det er
altsaa et yderligere Bevis paa, at Prædikestolen har
haft sin Plads paa højre Side af Korbuen, indtil Her-
tugen lod sin Stol bygge og Prædikestolen flytte.
1673 blev Graven paany købt af Sønnesønnen Mathias
Jepsen.
- 46., 47., 48. Alle tre Grave er udfyldt med Beton for at
støtte Pillernes Bæreevne.

49. Brandt-Jensen. Efter Indskriften hviler her Borgmester Nicolai Brandt. Navnet er læseligt under et nyere Farvelag. 1659 køber han Gravsted »unter der Orgel an der Süderseiten«. 1679 køber Borgmester Jacob Jensen Familiegravstedet.
50. Petersen-Brandt. 1611 blev den hertugelige Hofskræder M. Michel Petersen begravet her. 1644 blev Graven overladt til Præsten M. Nicolai Brandt, der døde den 20. Oktober 1680. Det meste af Indskriften er ulæseligt.
51. Voss. Her hviler Raadmand Hans Voss og Hustru. 1624 købte Hans Voss' Enke Gravstedet for 50 M. l. »im kleinen Gang an der Südersitt«. Efter Indskriften paa Nordvæggen er Hustruen død 1631:
 »Ao. 1631 den 23. Novemberis omb 5 Uhren in der Nacht ist die ehr vnd fihltugensahme Fraw Marina Foss sanfft vnd sehlig in Gott dem Herrn entschlawn. D. S. G. G. S.
 I Klokkepenge-Registret: »Vor Marina Vohs 2 Stunden gelüdt . . . 6 M.«
 Hans Voss maa være død 1624. En anden Bisættelse i Graven fandt Sted i 1625 og det har været en Kvinde, da en stærkt forvitret Indskrift beretter » . . . August 1625 im 71. Jahr vnd 3 Monat Ihres Alter sehlig in dem Herrn entschlawn« . . .
 Der har maaske været Hans Voss' Moder eller Svigermoder. — Paa Vestvæggen smukt malet Skriftsted
 »Christus ist mein Leben.
 Ich bin die Auferstehung und das Leben,
 nymandt kummt zum Vater den allein
 durch mich«.
 Der staar tre Kister i Graven.
57. Vette-Clausen. Denne Grav har endnu bevaret Hvælvingen. Det er en fælles Begravelse for Præstefamilierne Vette og Clausen. Der findes Indskrifter baade paa Væggene og Hvælvingen.
 Pastor Eberhard Vette, født 1666, † 1736, hviler her med sin Hustru og mindst 8 Børn, der døde i Tids-

rummet 1692—1730. Desuden er bisat Pastor Gerhard Clausen, født 1707, † 1775 og hans Hustru Ingeborg Catharina, der var en Datter af Pastor Vette. Gerhard Clausen var en Søn af Borgmester Hans Clausen i Flensborg.

60. Jacobsen. Heinrich Jacobsen købte 1655 en Begravelse »am Ende im kleinen Gange an der Mansseiten.« Foran i Koret kunde spores tre Grave, 61—63. I Nr. 61 hviler Hofpræsten Provst Johannes Boldich † 1674 og hans Hustru Jacobine Hegerin fra Augsburg. — Kerkwarenbogen 1640 (p. 45) beretter:
» . . . Auf Gnedig bewillig. J. F. G. is Dero Hofpredig Johanni Boldick ein Erbbegräbniß im Cohr auf der Süderseiten unter dem Pulpett vergönnet.«

De fleste Grave er købt i 1. Halvdel af 17. Aarhundre, og mange af dem er bleven solgt siden til andre Familier; efter at Slægter har været uddøde. Kerkwarenbogen giver Oplysning om mange Gravkøb, og i Reglen er ogsaa Gravenes Beliggenhed i Kirken angivet. Saaledes købte Peter Mortensen i 1615 en Arvebegravelse i Kirken i Gangen til højre for M. Hans Goldbechs Stol. 1640 køber Erik Jensen en Grav nærmest Orgelet paa Nordsiden. Det maa altsaa være i Rækken Nr. 1—5.

Peter Carstens købte 1645 en Grav under Prædikestolen i den lille Gang. Her kan der vel være Tale om Graven Nr. 9.

I Sydgangen solgtes Begravelser til

1615 Jørgen Matzen (ved Siden af Hans Kramers)

1616 Thomas Hansen, Raadmand

1621 Leonhard Pechmanns Enke

1623 Asmus Schwarzer (ved Siden af Joh. Petersens)

1626 Anthony Organist (1668 blev den solgt videre til Johannes Brandt).

Under Orgelet:

1611 Raadmand Matz Brandt, »binnen der Westen Kercken Döre«, (den nu tilmurede Dør i Vestgavlen) Nr. 20?

1613 Borgmester Jost Petersen, under Orgelet mellem Kirkedøren og Matz Brandts Begravelse. Nr. 19?

1621 Borgmester Thomas Brandt, under Hovedgangen

- 1624 Hans Matzen Klejnsmed, ved Døren »an der Vest-südkant« (Vestdøren paa Sydsiden) Nr. 47? Denne Grav blev 1643 solgt til Nis Mortensen
- 1626 Jesper Becker
- 1636 Christen Hansen
- 1647 Barthold Brandt under den lange Fruestol nærmest Prædikestolen.

Dette er kun et Udtog af de mange Optegnelser i Kerk-warenbogen om Køb af Gravsteder i Kirken. De mange gamle Ligsten, som før dækkede Gravene og samtidig dannede Kirkegulvet, er alle borte. Der har sikkert været mange Sten, baade fra den senere Renæssancetid og Baroktiden, der baade har haft kunstnerisk og lokalhistorisk Interesse. Det er gaaet med dem som med Epitafierne, man har ikke haft Forstaaelse for Fortidens Minder.

FØLGENDE ANNONCØRER

fra Firmaer og Haandværk, Handel og Industri har virksomt bidraget til, at dette Skrift kunde udgives.

Vi takker for Hjælpen og beder vore ærede Læsere om at støtte disse Annoncører.

UDGIVEREN

J.H.KOCK A/S

Manufaktur — Udstyr — Trikotage

Grundlagt 1897

Gulv- og bordbelægning

i førende kvaliteter samt mipolamprofiler til
trappegelænder, trinfor kanter, fodlister og rør

Als Gulvservice

v/ tømrermester V. Jensen

Ørstedsgade 17

Telf. 2 24 04

Duplikering

DUPLI - Clausen

Jernbanegade 18

Sønderborg

Telf. 2 19 23

N. K. KRISTENSEN

Malermester

(Carl Hansens Eftf.)

Telefon 2 34 17

— Sønderborg

GULDSMEDEMESTER

FRITZ MATZEN

PERLEGADE 33

SØNDERBORG

HANS KNUDSEN

JERN- & STAALFORRETNING A/S

SØNDERBORG

Telf. 2 30 40 (10 lin.)

A/S Sønderborg Trælasthandel

Telf. 2 2776 - 2 2777 - 2 2778

I GULDPOSEN

» ELEKTRO «

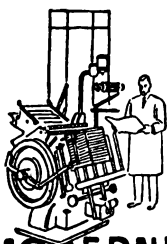
Rønhaveplads . Sønderborg . Telf. 2 15 27

anbefaler:

Lamper og Lysekroner

i de sidste nye modeller

Se indenfor — vi vejleder Dem gerne !

**MÖDERNE
BOGTRYK**

SÖNDERBOEG BOGTRYKKERI

H. BERG

Store Rådhusgade 8 . Telefon 2 34 79

Fr. Tingleff

KAFFERISTERI

SÖNDERBOEG

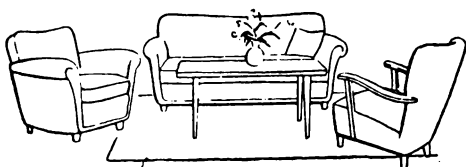
P. BORNE
Automobiler

Sönderborg 2 11 60 — Graasten 5 15 13

Brino Kock

AUTORISERET FORHANDLER

SØNDERBORG

Møbler
Gulvtæpper
Malerier

Kom ind og se vort store Udvalg
og de smaa Priser!

**Sønderborg Møbel-
og Auktionsforretning**

Mariegade 1

Sønderborg

Telf. 2 20 76

H. Bleshøj & Søn

URMAGER . GULDSMED . OPTIKER

Store Raadhusgade 14 . Sønderborg . Tlf. 2 36 66

LORENZI & SCARABELLO

TERRAZZO OG KUNSTGRANIT

Alsgade 9

Værksted: Alsgade 3 . telf. 2 23 43

Hotel Dybbøl Banke

TELEFON 2 34 11

Anbefaler vore Lokaler til større og mindre
Selskaber. — 1. Kls Køkken og Betjening.

TSCHERNING HANSEN.

K. Anthonsen

MURERMESTER

Parkgade 64 — Sønderborg

Nordborg Sparekasse

Netzler Efterf. ^{ca}/₂
SØNDERBORG

Telf. 2 36 77 Fl. LINIER

— PAPIR EN GROS —

Hans Hansen & Co A/s

Telf. 2 27 72

Dame- og Herrekonfektion
Sønderborg

— det førende Handelshus !

NATORP
AUT. INSTALLATØR

Lille Rådhusgade 43

SØNDERBORG

Specialforretning i elektriske Installationer

LAMPER
LYSEKRONER
KØLESKABE
KOMPURER
og alt dertil
hørende !

Stort Udvalg i Malerier

Chr. Otten

GLARMESTER

Sønderborg

Perlegade 68

Telefon 2 29 27

EMIL RUGE

Broager Spare- og Laanekasse

S. I. T. O. S.

Sønderborg Internationale Turist- og Selskabskørsel

Selskaber fra 12 til 200 Personer
befordres i egne Vogue.

M. G. HERMANSEN

Telf. 2 15 60

Helmer & Jørgensen

SØNDERBORG NORDBORG

. . . altid først med Nyheder!

FJERNSYN - RADIO - MUSIK

Brødr. Jørgensen

Store Rådhusgade 5

Sønderborg

Telf. 2 37 74

Folkebanken

for Als og Sundeved

Sønderborg

HANDELSBANKEN I SØNDERBORG

Filial af Aktieselskabet Københavns Handelsbank

Alle kan spare i

Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn i Sønderborg

Jernbanegade 25

Telefon 2 26 44

Fr. Jochimsen

TOBAK — VIN

Perlegade 53

Sønderborg

Telf. 2 25 12

SØNDERBORG

Sønderborg Mineralvandsfabrik A/S

SØNDERBORG

Axel Helmer

Kgl. Hofleverandør
S Ø N D E R B O R G
Telf. 2 37 77

Hans Jürgensen^A
S Ø N D E R B O R G

Jernbanegade 26—28 . Telf. 2 17 54
HERREBEKLÆDNING . DRENGBEKLÆDNING
SPORTSBEKLÆDNING

CYKLER . KNALLERTER . MOTORCYKLER
SYMASKINER

Hans W. Petersen

NORDBORG ——— TELF. 115

Prøv mine LANDSKENDTE SØNDERJYDSKE PØLSER

Sønderborg spege-
pølse
Landleverpølse
Thüringer lever-
pølse
Rügenwalder the-
pølse
Westfalsk landskinke

Marburger

11. Rådhusgade 31-33 Sønderborg

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK

Aktieselskab

SØNDERBORG AFDELING

Christian Schmidt
vest *Colosseum*
Sønderborg.

Kulhandel Aktieselskab

S Ø N D E R B O R G

Telf. 2 21 41

. . . alt i fast og flydende brændsel

-siden
1851

- i 3 generationer

**FARVER og
TAPETER**

Richard Witt
PERLEGADE 63
SØNDERBORG · TELF. 2918

Perlegade 63

SØNDERBORG

Telf. 2 29 18

Kleinstrup Pedersen

Perlegade 21 SØNDERBORG Telf. 2 27 44

U R E og B R I L L E R

Adolf J. Wolf

Grundlagt 1887

BYGNINGS- MØBEL- og INVENTAR - SNEDKERI

Store Rådhusgade 15 Sønderborg Telf. 2 22 37

ULRICH JOHANNSEN

G U L D S M E D

Grundlagt 1843

Sønderborg Perlegade 24

Heinrich Petersen . Sønderborg

Byggematerialer — Brændsel

Telefon 2 31 03

Fa. K. GRIMSTRUP

U R E — G U L D — S Ø L V

Perlegade 19 . Sønderborg . Telefon 2 17 07

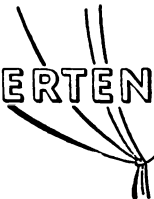

Gardin EKSPERTEN

H. A. JOHANNSEN

St. Rådhusgade 7

Telf. 2 38 22

J. Lauritzen

Perlegade 21 . Sønderborg

CYKLER — SYMASKINER — LEGETØJ

HOTEL ALSSUND

vis a vis Slot, Park og Strand

Sønderborg . Telf. 2 30 70

Rensning og Færvning

er en Tillidssag. Gaa derfor hen,
hvor kun Fagfolk beskæftiges.

Sønderborg Dampfarveri og kemisk Tøjrenseri
„EKSPRES“

v. CHR. JENSEN

Perlegade 80 . Telefon 2 26 00

Danfoss

FABRIK FOR AUTOMATISKE KONTROLAPPARATER

NORDBORG

TLF. HAVNBJERG 5411